

KARIAUNOS SAMPRATA LIETUVOS ISTORIOGRAFIJOJE: NUO ARCHEOLOGIJOS IKI ISTORIJOS

Ričardas Dediala

Abstract

Since the second half of the 20th century, the phenomenon of warriors (fighters) as one of the most important components of Medieval warfare, has increased in popularity in Lithuanian historiography. Archaeologists and historians usually analyse Balt warriors differently, because of the different methodology and understanding of the development of the state; therefore, the genesis, functionality, structure and decay of warbands (supposedly, in the 14th century) are perceived very differently. This paper has three objectives: 1) descriptive research to revise different opinions on warriors between archaeologists and historians; 2) comparison to find similarities and differences in the understanding of warriors between the two disciplines; and 3) an analysis of the problems of the chronology, definition and arguments of warriors in works by Lithuanian archaeologists and historians. The article shows that the work of archaeologists and historians falls short of the method of comparison in analysing this development prior to the creation of military-social structures in Western and Central Europe. Also, only a few archaeologists and historians have attempted to define the meaning of the word 'warrior' within the social structures of Balt society.

KEY WORDS: Balt warriors, warbands, military history, Medieval history of Lithuania, archaeology of Lithuania, Medieval Baltic society.

145

Anotacija

Nuo XX a. antrosios pusės Lietuvos istoriografijoje išaugo susidomėjimas kariaunos, kaip vieno svarbiausių viduramžių karybos komponentų, reiškiniu. Archeologai ir istorikai šį probleminį klausimą nagrinėja skirtingai dėl skirtingos metodologijos ir valstybės raidos sampratos, todėl iki šiol baltų kariaunos genėzė, funkcionavimas, struktūra bei susilpnėjimas / sunykimas (hipotetiškai XIV a.) yra suprantami itin skirtingai. Kariaunos problematika straipsnyje nagrinėjama trimis pjūviais: 1) aprašomos ir peržiūrimos archeologų ir istorikų pozicijos; 2) lyginamos dviejų disciplinų kariaunos sampratos, ieškoma panašumų ir skirtumų; 3) analizuojamos kariaunos chronologijos, definicijos, argumentacijos problemos Lietuvos archeologų ir istorikų darbuose. Iš straipsnio aiškėja, kad archeologų ir istorikų darbuose trūksta lyginamojo metodo taikymo, atsižvelgiant į karinių-socialinių struktūrų raidą Vidurio ir Vakarų Europos kontekste. Be to, tik nedidelė archeologų ir istorikų dalis bandė apibrėžti, kas vadintina kariauninkais baltų visuomenės socialinėse struktūrose.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: baltų kariauninkai, kariaunos, karo istorija, Lietuvos viduramžių istorija, Lietuvos archeologija, baltų visuomenės struktūrų istorija.

Ričardas Dediala, mgr., doctoral student, Vilnius University, Faculty of History, Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lithuania. E-mail: ricardas.dediala@gmail.com.

Įvadas

Kariauna, jos organizacija, gimimas, iširimas yra vienas svarbiausių ir dažniausių lietuvių ir apskritai baltų (aisčių) karybos ir socialinės raidos istorijos probleminių klausimų. Neabejotinai šios temos populiarumą skatina kiek romantizuotas įvaizdis apie „sausumos vikingus“¹, sunkiai nugalimas lietuvių pajėgas ir apskirtai šios karinės struktūros reikšmingumas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės genezei ir atskirai socialinių struktūrų raidai.

Tradiciškai kariaunos problematika yra istorikų ir archeologų tyrimų lauke. Istorikai, tyrinėdami rašytinius šaltinius, siekia šią struktūrą pažinti, atskleisti per šaltiniuose vartojamus terminus, apibūdinančius kovojančius karius ir karinius susidūrimus; archeologai, savo tyrimo objektu laikantys materialiuosius paminklus, jų visuma ir bendrąja analize grindžia vienokias ar kitokias teorijas. Archeologija, kaip ir istorija, paveiki socialinių struktūrų raidos klausimams, leidžiantiems nagrinėti visuomenės raidą, stratifikaciją ir kitus procesus, tačiau dėl skirtingos prieigos daromos skirtingos išvados, leidžiančios kardinaliai priešingai žvelgti į problemą. Kariauna, kaip svari archeologijos mokslo problema, išryškėja tiriant geležies amžiaus ir viduramžių kapinynus, jų radinių inventorius, kuriuose atsispindi itin militarizuotos visuomenės bruožai, vedantys prie išvadų apie kariaunos susikūrimo, funkcionavimo laiką, struktūros apibrėžties. Istorikai, priešingai, šiuos procesus mato valstybės tapimo (XII–XIII a.) įvykių fone. Tad priklausomai nuo tyrėjo, jo įdirbio, domėjimosi srities archeologai ir istorikai prieina skirtingas išvadas.

Taigi šiandien Lietuvos *kariaunistikos* tyrimai blaškosi tarp dviejų tiesų. Abejotina, kad kada nors bus rastas bendras vardiklis, vertinant kariauną, nes išvesties taškai yra skirtingi. Kita vertus, kariaunos problemą tiek istorijos, tiek archeologijos moksloose riboja šaltinių bazė, kuri tyrėjus veda prie nuolatinio prielaidų kultivavimo siaurame šaltinių lauke. Šių dienų lietuvių istoriografijoje nėra bendro sutarimo dėl kariaunos susidarymo, raidos, vidinės struktūros, suirimo laiko ir sąvokos apibrėžimo. Nesant bendrų vardiklių, minėti aspektai interpretuojami (arba apskirtai apeinami) įvairiai.

Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti Lietuvos istorikų ir archeologų darbuose esančius kariaunos apibrėžimus, struktūros, raidos, datavimo klausimus, atskleisti metodologinį skirtumą tarp šių dviejų mokslų. Straipsnyje nenagrinėsime prūsų kariauną analizuojančių darbų ar kaimyninės Latvijos tyrėjų įdirbio, o apsiribosime Lietuvos proistorės ir istorijos tyrėjų darbais.

¹ Šį „sausumos vikingų“ apibrėžimą pirmą kartą istoriografijoje pavartojo istorikas Edvardas Gudavičius: GUDAVIČIUS, Edvardas. Mindaugo epochos šaltiniai. *Naujasis židinys-Aidai*, 1993, nr. 6, p. 34.

Kariaunų / kariaunos lietuvių istoriografija istorikų darbuose gana populiari. Su šia tema galima sieti daugelį tyrinėtojų, vienaip ar kitaip rimčiau nagrinėjusių kariaunos problematiką ir nubrėžusių pagrindines šių dienų istoriografijoje vartojamas tezes. Tai Alvydas Nikžentaitis², Edvardas Gudavičius³, Darius Baronas⁴, Inga Leonavičiūtė⁵, Rimvydas Petrauskas⁶, Eugenijus Saviščevas⁷, Tomas Baranauskas⁸, Marius Ščavinskas⁹, iš dalies Romas Batūra¹⁰. Lietuvių archeologų, daugiau ar mažiau aptarusių kariaunos klausimą, galima rasti ne mažiau nei istorikų. Tai rodo šios temos aktualumą ir svarbą ikiistorinėje epochoje. Tarp nagrinėjusių šią temą verta paminėti tokius archeologus kaip Laima Vaitkunskienė (Nakaitė)¹¹, Adolfas Tautavičius¹², Regina Vol-

- ² NIKŽENTAITIS, Alvydas. XIII–XV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai). *Karo archyvas*, 1992, t. XIII, p. 3–33; NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Nuo Daumanto iki Gedimino: ikirikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. V). Klaipėda, 1996, p. 36–55.
- ³ GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai. *Karo archyvas*, 1992, t. XIII, p. 43–118; GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius, 1999, p. 98–106.
- ⁴ BARONAS, Darius. Lietuvių karyba XIII a. *Karo archyvas*, 2000, t. XVI, p. 4–47; BARONAS, Darius. Lietuvių karybos bruožai XIII a. pradžioje. In *Lietuvos valstybė XIII a.* Red. Zigmantas KIAUPA ir kt. Vilnius, 1997, p. 487–505; BARONAS, Darius. Karyba. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Sud. Vytautas ALIŠAUSKAS ir kt. Vilnius, 2001, p. 225–229.
- ⁵ LEONAVIČIŪTĖ, Inga. Kariaunos vaidmuo kuriantis Lietuvos valstybei. In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a....*, p. 475–485.
- ⁶ PETRAUSKAS, Rimvydas. Gentinės epochos struktūrų pritaikymas valstybės organizacijai: kariauna. In *XIII a. – 1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų* (Lietuvos istorija, t. 3). Ats. red. Artūras DUBONIS. Vilnius, 2011, p. 313–315; PETRAUSKAS, Rimvydas. Socialiniai pokyčiai Lietuvoje valstybės formavimosi laikotarpiu. In *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*. Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS, Rimvydas PETRAUSKAS, Michael BORGOLTE. Vilnius, 2008, p. 160–183.
- ⁷ SAVIŠČEVAS, Eugenijus. Rikių šešėlis: kelios pastabos apie XIII a. – XIV a. pradžios baltų genčių aristokratiją ir jos likimą. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos: profesoriaus Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. Vydas DOLINSKAS, Rimvydas PETRAUSKAS, Edmundas RIMŠA. Vilnius, 2016, p. 111–129.
- ⁸ BARANAUSKAS, Tomas. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius, 2000.
- ⁹ ŠČAVINSKAS, Marius. Pokyčiai XII–XIII a. pr. Baltijos jūros rytinės pakrantės visuomenių raidoje. In *1260-iejai: Durbės mūšio kontekstai*. Sud. Elvyra SPUDYTĖ. Telšiai, 2016, p. 86–112; ŠČAVINSKAS, Marius. Kai kurios vakarų baltų karinės aristokratijos formavimosi problemos XIII a. pirmojoje pusėje Baltijos regiono christianizacijos kontekste. In *Kultūra – ekonomika – visuomenė: sąveika ir pokyčiai viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje: mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. Marius ŠČAVINSKAS. Klaipėda, 2015, p. 37–56; ŠČAVINSKAS, Marius. Some Notes on the Issue of the Development of the Balt Society in the Ninth to the 13th Centuries in the Context of the Socio-Political Structures of the Baltic Region. In *Societies of the Past: Approaches to Landscape, burial customs and grave goods* (Archaeologia Baltica, vol. 19). Ed. by Audronė BLIUIJENĖ. Klaipėda, 2013, p. 82–101.
- ¹⁰ BATŪRA, Romas. Karinė organizacija Lietuvoje XIII–XV a. In *Lietuvių karas su kryžiuočiais*. Red. Juozas JURGINIS. Vilnius, 1964, p. 84–109.
- ¹¹ VAITKUNSKIENĖ, Laima. The formation of warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania. *Archaeologia Baltica*, 1995, vol. 1, pp. 94–106; VAITKUNSKIENĖ, Laima. Lietuvos karys raitelis. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A*, 1989, t. 3 (108), p. 55–68; VAITKUNSKIENĖ, Laima. К вопросу о начале дружины в Литве. *Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС: Тезисы докладов* (Суздаль, 1987 г.). Москва, 1987, с. 56–57; NAKAITĖ, Laima. *Žalvariniai senolių laikai*. Vilnius, 1991, p. 106–113.
- ¹² TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius, 1996; TAUTAVIČIUS, Adolfas. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas. *Lietuvos archeologija*, 1981, t. 2, p. 28–36.

kaitė-Kulikauskienė¹³, Pranas Kulikauskas¹⁴, Eugenijus Jovaiša¹⁵, Vladas Žulkus, Romas Jarockis¹⁶, Algimantas Merkevičius¹⁷, Mindaugas Bertašius¹⁸, Laurynas Kurila¹⁹, Manvydas Vitkūnas²⁰.

Archeologijos žvilgsnis

Žvelgiant į archeologų poziciją, galima išskirti du esminius kariaunos supratimo dėmenis – datavimą ir įkapių interpretavimą. Iš šių aspektų išsikristaluoja du galimi kariaunos pagrindimai: socialinis ir materialinis. Kariaunos datavimo klausimu ryškios trys grupės: pirmieji linkę kariaunos užuomazgas (ar apskritai kariauną) matyti dar bronzos amžiuje (A. Merkevičius), antrieji – apie vidurinį geležies amžių (L. Vaitkuskienė, P. Kulikauskas, E. Jovaiša, M. Vitkūnas, L. Kurila), tretieji – vėlyvajame geležies amžiuje (A. Tautavičius, V. Žulkus, M. Bertašius). Istoriografijoje jau paminėta, kad ši chronologinė įvairovė atsiranda dėl autorių nevienodo ginklų vyrų kapuose traktavimo²¹. Apskritai ginklų buvimas kapuose yra bene svarbiausias archeologų atsispyrimo taškas nagrinėjant kariaunos genezės klausimą. Vyrauja ir kiti argumentai, kuriuos turėtume apibūdinti kaip pagalbinius. Visos trys grupės remiasi daugmaž tais pačiais teiginiais: ginklų kiekiu archeologinėje medžiagoje, laidosenos ypatumais, savo suvokimu apie nagrinėjamos epochos socialinę sanklodą. Pastarasis argumentas tampa subjektyviausiu, nes socialinės sanklodos tyrimai yra itin problemiški ne tik archeologams, bet ir istorikams.

148

¹³ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius, 2001; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. *Lietuvio karo žirgas* (Acta historica Lituanica, 7). Vilnius, 1971; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. *Lietuva valstybės susidarymo išvakarėse*. In *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII a.* T. 1. Red. Regina VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ. Vilnius, 1978, p. 4–13; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. *Ginklai*. In *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII a.* T. 2. Red. Regina VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ. Vilnius, 1981, p. 1–48.

¹⁴ *Lietuvos archeologijos bruožai*. Sud. Pranas KULIKAUSKAS, Regina KULIKAUSKIENĖ, Adolfas TAUTAVIČIUS. Vilnius, 1961.

¹⁵ JOVAIŠA, Eugenijus. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 5–16; JOVAIŠA, Eugenijus. *Aiščiai. I knyga: Kilmė*. Vilnius, 2012.

¹⁶ ŽULKUS, Vladas; JAROCKIS, Romas. *Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis* (Lietuvos archeologija, t. IV). Klaipėda, 2013; ŽULKUS, Vladas. Baltų visuomenė ankstyvaisiais viduramžiais. In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* ..., p. 13–30; ŽULKUS, Vladas; KLIMKA, Libertas. *Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais*. Vilnius, 1989.

¹⁷ MERKEVIČIUS, Algimantas. Karyba Lietuvos teritorijoje žalvario amžiuje. *Karo archyvas*, 2005, t. XX, p. 8–49.

¹⁸ BERTAŠIUS, Mindaugas. *Vidurio Lietuva VII–XII a.* Kaunas, 2002.

¹⁹ KURILA, Laurynas. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*. Disertacija. Vilnius, 2009.

²⁰ VITKŪNAS, Manvydas. Baltų karybos viduriniame geležies amžiuje (V–VIII a.) bruožai. *Karo archyvas*. 2012, t. XXVII, p. 6–47; VITKŪNAS, Manvydas. Kada lietuviai pradėjo kautis raiti? *Lituanistica*, 2011, t. 57, nr. 1 (83), p. 54–65; MICHELBERTAS, Mykolas; VITKŪNAS, Manvydas. Baltų karybos senajame geležies amžiuje (I–IV a.) bruožai. *Karo archyvas*, 2003, t. XVIII, p. 8–64.

²¹ VAŠKEVIČIŪTĖ, Ilona. Socialiniai procesai. In *Geležies amžius* (Lietuvos istorija, t. 2). Ats. red. Gintautas ZABIELA. Vilnius, 2007, p. 295.

Teiginys apie kariaunos egzistavimą bronzos amžiuje laikytinas kraštutine archeologų nuomone. Šiai pozicijai atstovauja A. Merkevičius, kurio darbe, skirtame karybai žalvario amžiuje, teigiama, jog žalvario amžiuje vykęs brangių daiktų importas pagrindžia tai, kad tuo metu buvo karo vadų ir pusiau profesionalių, aukštą statusą visuomenėje turinčių karių²². Archeologas teigė, kad jau ankstyvojo žalvario amžiaus pradžioje visuomenė iš egalitarinės pamažu tampa hierarchine daugiasluoksne. Turėjo susiformuoti elitas, kontroliavęs mainų prekybą, metalinių dirbinių gamybą, sukaukęs turtus ir turintis valdžią, o piliakalniai tapo gentinės organizacijos kontrolės centru. Padidėjo importinių ginklų kiekis, tačiau vis daugiau ginklų buvo gaminama vietoje. Tuo metu išryškėja socialinė stratifikacija, ką atskleidžia skirtinga laidojimo kultūra ir įkapės. Įkapės, taip pat ginklai rodo jų turėtojų statusą ir pagrindinę veiklą²³. Teigiama, kad kariai buvo suburti į nedidelius būrius, vadovaujamus karo vadų²⁴. Kapai, kuriuose mirusieji buvo palaidoti su ginklais, taip pat liudija, kad jie buvo kariai²⁵. A. Merkevičiaus teigimu, neolito pabaigoje ir bronzos amžiaus pradžioje atsiradę laiviniai kovos kirviai buvo karo vadų statuso indikatorius. Kaip iliustracija pateikiamas Kaupo pilkapyno Sambijoje 2-ame sluoksnyje esantis kapas, kuriame palaidotas vyras suriesta poza, su akmeniniu kirviu ir titnaginiu peiliu, o kape virš jo bronzos amžiaus pradžioje – vyras su variniu (?) plokščiu kirviu ir antkaklės dalimi ar smeigtuku. Autorius remiasi Marijos Gimbutienės išvadomis, kad šiuo laikotarpiu kalavijas yra valdovo simbolis, todėl kalavijų pasirodymas kapuose simbolizuoja karo vadus. A. Merkevičius teigia, kad šiuo laikotarpiu turėjo būti ir „nedidelių neturtingų bendruomenių, neturėjusių pusiau profesionalių karių“²⁶, kurios pavojaus akivaizdoje turėjo pačios apsiginti. Iš šio archeologo teikiamo paaiškinimo galima suprasti, kad egzistavo dvinarė sistema, paremta (1) pusiau profesionaliais kariais, kurie supo vadus, ir (2) eiliniiais bendruomenininkais, kurie konflikto akivaizdoje gynėsi patys kaip galėjo. Vadai turėjo išskirtinių to meto ginklų: kotinių durklų, kalavijų, kovos kirvių (Nortikėnų tipo ar kitų). Pusiau profesionalūs kariai buvo ginkluoti ietimis, kovos kirviais, buožėmis ir kitais ginklais. Ankstyvajame bronzos amžiuje kariai daugiausia buvo ginkluoti akmeniniais kirviais ir buožėmis, tik vadai turėjo žalvarinių durklų ir kirvių.

Pažymėtina, kad ankstyvojo ir senojo geležies amžiaus laikotarpiu (V a. pr. Kr. – IV a.) hipotetinė kariaunos egzistavimo tema retai nenagrinėjama lietuvių istoriografijoje. Tiesa, Mykolas Michelbertas ir M. Vitkūnas, lygindami to meto baltus ir germanus, mano, kad baltų areale I–IV a. buvo atsiradusios prielaidos susidaryti profesionaliems karių būriams (neturintiems savo ūkių ir gyvenantiems tik iš karo), kokie tuo metu egzistavo germanų žemėse. Vis dėlto, analizuodami archeologinių tyrimų duomenis, autoriai padarė išvadą,

²² MERKEVIČIUS, A. Op. cit., p. 8–49.

²³ Ibid., p. 23.

²⁴ Ibid., p. 24.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

kad senajame geležies amžiuje baltų žemėse profesionalių karių sluoksnis dar nebuvo susiformavęs – bent jau kol kas turimi archeologinių tyrimų duomenys neleidžia jo išskirti. Karines pajėgas, anot autorių, sudarydavo tik eiliniai bendruomenininkai, vadovaujami autoritetingų vyresniųjų – renkamų vadų²⁷. Daug populiareesnė yra vidurinio geležies amžiaus kariaunos egzistavimo teorija, kurią palaiko nemažai archeologų, pvz., L. Vaitkunskienė, P. Kulikauskas, R. Volkaitė-Kulikauskienė (ji laikosi kariaunos genezės iki vėlyvojo geležies amžiaus teorijos), E. Jovaiša ir M. Vitkūnas.

Bandymai apibrėžti kariauną šiuo laikotarpiu gana komplikuoti. M. Vitkūnas teigia kariauną buvus profesionalių (karinio elito) karių junginiu, bet nebūtinai etniškai mišriu, kuris pavaldus ne tik genties diduomenei ir savo vadams. Teigiama, kad tokių kariaunų gentis turėjo ne vieną. Archeologės L. Vaitkunskienės nuomone, kariauna išgyveno genezę, kuri atskyrė raitelius nuo pėstininkų, todėl profesionali kariauna buvo greičiau raitelių būrys, o pėstininkai – eiliniai bendruomenės vyrai. Toks archeologės pėstininkų ir raitelių supratimas artimas, bet chronologiškai skirtingas, A. Tautavičiaus pozicijai, nes L. Vaitkunskienė kariaunas aptarė V–VI a. kontekste. Į šias interpretacijas kiek kitaip žvelgė M. Vitkūnas, kuris nelinkęs vertinti visų kapų su ginklais kaip žemdirbių bendruomenės atstovų kapų ir siūlo stratifikuoti kapus su ginklais į (1) karinio elito – kariaunos narių kapus, kurių požymių archeologinėje medžiagoje gausu, ir (2) ginkluotų bendruomenininkų kapus²⁸, t. y. laikomasi dvinario karinio modelio.

Visi vidurinio geležies amžiaus (arba kitaip – ankstyvųjų viduramžių) kariaunos tyrėjai pateikia daugiau ar mažiau panašius argumentus, lėmusius kariaunos atsiradimą, pavyzdžiui, turtingų laidojimo paminklų buvimą, t. y. vadinamuosius „kunigaikštikiškus“ kapus²⁹, atsiradusius žirgų kapus³⁰, gausias ginklų įkapes³¹, stratifikuotą visuomenę (socialinės sąlygos)³², karinių susidūrimų motyvą³³, turtinę nelygybę (ekonominės sąlygos)³⁴, specifines įkapes (dekoruotos maginiais, zoomorfiniais simboliais įkapsės, geriamieji ragai³⁵)³⁶.

²⁷ MICHELBERTAS, M.; VITKŪNAS, M. Baltų karybos senajame..., p. 51–52, 62. Su šia pozicija nesutiko E. Jovaiša, teigęs, kad senajame geležies amžiuje buvo profesionalių karių, kurių laipsnišką atsiradimą, Nemuno žemupio paminklų duomenimis, datavo IV a., kai stiprėjo karo vado pozicija ir jį dengianti palyda, plačiau: JOVAIŠA, E. *Aisčiai. Knyga I...*, p. 259–275.

²⁸ VITKŪNAS, M. Baltų karybos viduriniame..., p. 31–36.

²⁹ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės priešaušriu...*, p. 363; VITKŪNAS, M. Baltų karybos viduriniame..., p. 31–36; NAKAITĖ, L. *Žalvariniai senolių laišakai...*, p. 110; JOVAIŠA, E. Baltų visuomenė..., p. 12.

³⁰ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės priešaušriu...*, p. 363.

³¹ VITKŪNAS, M. Baltų karybos viduriniame..., p. 31–36; KURILA, L. Op. cit., p. 146.

³² KURILA, L. Op. cit., p. 146; VITKŪNAS, M. Baltų karybos viduriniame..., p. 31–36.

³³ VAITKUNSKIENĖ, L. The formation of warrior elite..., p. 94; KURILA, L. Op. cit., p. 146.

³⁴ VITKŪNAS, M. Baltų karybos viduriniame..., p. 31–36.

³⁵ Andros Simniškytės teigimu, Lietuvos archeologijoje geriamieji ragai žinomi nuo III a. iki XIII a. pr., ir tai yra gana dažni archeologiniai radiniai. Interpretuodama geriamųjų ragų paskirtį, archeologė juos sieja su laidotuvių ritualais, taip pat tai galėjo būti heroizuotų mirusiųjų įkapsės, aukšto socialinio statuso ar priklausomybės kariaunai požymis, žr.: SIMNIŠKYTĖ, Andra. Geriamieji ragai Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 211–213.

³⁶ VAITKUNSKIENĖ, L. The formation of warrior..., p. 104; NAKAITĖ, L. *Žalvariniai senolių laišakai...*, p. 111.

Vertėtų paminėti kelis labiau išplėtotus kariaunos egzistavimo pagrindimus, grįstus archeologinės medžiagos apdorojimu ir interpretacija. E. Jovaiša kariauną apibrėžia kaip „profesionalių karių“, kalbėdamas apie ankstyvųjų viduramžių baltų visuomenę. Archeologas anksčiau laikėsi pozicijos, esą kariauna egzistuoja baltų žemėse jau apie V a. Tai leidžia pagrįsti V a. antrosios pusės ir VI a. pradžios laidojimo paminklai, ginklų tyrinėjimai, o netiesioginiai šaltiniai įgalina teigti, kad kariauna baltų kraštuose buvo susiformavusi bent jau V a. antrojoje pusėje. Tačiau 2012 m. išleistoje monografijoje teigiama, kad „Vakarų baltų bendruomenėse (Vyslos žemupyje, Semboje, Mozūruose, Vakarų Lietuvoje, Nemuno žemupyje) karinis elitas fiksuojamas nuo I arba II amžiaus antrosios pusės, o visi juos skiriantys bruožai randami IV a. antrosios pusės – VI a. pradžios vakarų baltų karių kapuose“³⁷. Šie bruožai, anot E. Jovaišos, yra gryniesi ginklai, išskirtinė kario apranga, išskirtinė žirgo apranga, išskirtiniai karinio elito visuomeninio ir buitinio veikimo reikmenys. Senajame geležies amžiuje šie bruožai pasireiškia tik iš dalies³⁸. Archeologas išskyrė tris karinio elito raidos etapus: (1) ankstyvąjį (150–260 m.), (2) brandųjį (220–350 m.), (3) klasikinį (350–550 m.), kurie turėjo savo išskirtinumų. Pirmojo etapo kariniam elitui būdingi skydai su geležiniu antskydžiu (umbu), dviejų trijų iečių naudojimas šalia kovos peilio. Antrajam etapui būdingas perpetės pasirodymas ir tai, kad šiuo laikotarpiu sustiprėjo karo vado pozicija – jį pradėjo supti jo asmens palyda. Trečiojo etapo pagrindinis bruožas buvo žirgai, jų aprangos elementai³⁹.

E. Jovaiša teigia, kad dar nuo senojo geležies amžiaus nuolatos kildavo pavojus dėl gabenamų spalvotųjų metalų, emalio, stiklo karolių, Romos pinigų ir kitų prekių, todėl „labai jau naivu būtų manyti, kad tokios prekybinės ekspedicijos gali apsieiti be ginkluotos palydos“⁴⁰. Prekybinės ekspedicijos buvo vienas iš katalizatorių, nes jos buvo ilgos, o bendruomenės nariai negalėjo ilgai jose dalyvauti, nes būtų apleidę gamybą, ūkius, todėl bendruomenė buvo suinteresuota, kad egzistuočių nuolatinės ginkluotos palydos. Tad E. Jovaišos argumentą galima suprasti, kad iki šio periodo, t. y. intensyvios prekybos, nebuvo poreikio susidaryti profesionalėnei grupei karių. Išaugus baltų aristokratijai, atsirado ne tik bendruomeninio, bet ir asmeninio saugumo poreikis. Apie V–VI a. galutinai susiformavo profesionalių karių sluoksnis. Tą liudija, anot archeologo, vadinamieji „kunigaikštiški“ kapai (minimi šie pavyzdžiai: Šveicarijos (*Szwajcaria*, Suvalkų regione), Krikštonių, Taurapilio, Plinkaigalio, Žvilių, Vidgirių, Barzūnų, Vėluikių kapinynai). Archeologas pabrėžia, kad tuometinė baltų visuomenė buvo stipriai stratifikuota, ir tokiai visuomenei jau reikėjo organizacijos, garantuojančios saugumą⁴¹. Didžiosios baltų genčių dalies V a. antrosios pusės ir

³⁷ JOVAIŠA, E. *Aisčiai. Knyga I...*, p. 248.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid., p. 247–276.

⁴⁰ JOVAIŠA, E. *Baltų visuomenė...*, p. 12.

⁴¹ Ibid., p. 13.

VI a. pradžios laidojimo paminklai liudija karinio elito sluoksnį visuomenėje⁴². E. Jovaiša šį laikotarpį suvokia kaip „karinės aristokratijos laikus“.

P. Kulikauskas, remdamasis duomenimis, teigia, kad IV a. atsirado ryškesnė turtinė nelygybė, tolinusi atskirus bendruomenės segmentus, susidariusius dėl savarankiško ūkininkavimo (privačios žemėvaldos atsiradimo (?)), o šalia jau buvusios giminės ir genties vyresniųjų iškilo turtingesni, įtakingesni bendruomenės nariai – žymesni kariniai, karinių būrių vadai. Jų turtėjimo šaltinis – žygiai prieš kitas bendruomenes, turto grobimas, vergų parsivarymas. Ši sąlyga vertė kiekvieną bendruomenę būti kuo geriau pasiruošusią, todėl kiekvienas jos narys turėjo nešiotis su savimi ginklą (ietį, skydą, durklą, peilį). Archeologas lyg atskiria (1) aplink tokį vadą esančius karius ir tiesiog (2) ginkluotus bendruomenininkus – ūkininkus⁴³. Tokia struktūra suvokiama kaip dvinarė. Autorius tai įvardija kaip pereinamąjį laikotarpį į klasinę visuomenę⁴⁴.

Archeologės L. Vaitkunskienės nuomone, kariaunos užuomazgos siejamos su dar I tūkstantmečio viduryje suirusia pirmąja bendruomene, kuri atsiskyrė į savarankiškai ūkininkaujančias pavienes šeimas, tapusias ūkiniu vienetu. Dėl turtinės nelygybės ir siekio įsigyti naujų žemės plotų padažnėjo tarpgentinių vaidų, karinių susidūrimų. Būtent šis aspektas turėjo iškelti vyro – kario ir gynėjo – vaidmenį žemdirbių kolektyve⁴⁵. I tūkstantmečio viduryje bendruomenės narių santykiai tapo sudėtingi, kartu išryškėjo darbo pasidalijimas: moterys daugiau rūpinosi buitimi, namų priežiūra, vaikų auklėjimu, maisto ruoša, o vyrai, bent jau didelė jų dalis, sudarė bendruomenės „ginkluotąsias pajėgas“⁴⁶. Esminis visuomenės darbo pasidalijimo etapas pasireiškė tuo, kad apie bendruomenės vadą būrėsi pulkas jo karinių draugų, kurie buvo genties savanoriai ir sudarė nuolatinę to vado palydą – kariauną⁴⁷. Tuo metu gentys – kuršiai, skalviai, žemaičiai, žiemgaliai, lietuviai – pradėjo plėsti savo administracinę struktūrą. Karyba, jos raida buvo stimuliuojama politinės galios didinimo ir geros žemės įsisavinimo tikslais. Archeologės nuomone, formuojantis genčių sąjungoms, Lietuvoje dažnėjo karinių susidūrimų, daugėjo karinių būrių, intensyvėjo bendruomenių karinė veikla, ir tai liudija piliakalniai⁴⁸, tačiau eilinių kolektyvo narių vaidmuo karybai tapo pastebimai menkesnis negu anksčiau. Taip atsitiko dėl to, kad bendruomenių vadai savo žinioje turėjo nuolatinės kariaunos – raitelių būrius. Šių kariauninkų padėtis tapo privilegijuota. L. Vaitkunskienės karių atskyrimo argumentu tampa kapų išdėstymas. Kariaunos nariai laidoti specialioje kapinyno teritorijoje. Pateikiami (klasikiniai) Taurapilio (V–VI a.), Pagrybio pavyzdžiai (V–VI a.). Taurapilyje

⁴² Ibid., p. 14.

⁴³ Lietuvos archeologijos bruožai..., p. 358.

⁴⁴ Ibid., p. 359.

⁴⁵ NAKAITĖ, L. *Žalvariniai senolių laiškai...*, p. 105.

⁴⁶ Ibid., p. 110.

⁴⁷ VAITKUNSKIENĖ, L. Lietuvos karys raitelis..., p. 55.

⁴⁸ VAITKUNSKIENĖ, L. The formation of warrior elite..., p. 101.

viena kapinyno dalis buvo skirta bendruomenės vado ir jo karinės palydos (kariaunos) nariams laidoti. Priešingoje – rytinėje – dalyje laidoti eiliniai bendruomenės vyrai – pėstieji, kurių įkapės nepalyginamai kuklesnės negu karių raitelių⁴⁹. Pagrybio kapinyne vyrai ir moterys orientuoti skirtingomis kryptimis⁵⁰. Vyrų kapai gali būti dalijami į keturias dalis: (1) pirma grupė – skirtingo amžiaus vyrai (30–55 metų), palaidoti su įvairiais ginklais, šalia – žirgų kapai (jų fragmentai); (2) antroji grupė būtų panaši į raitininkus, bet be žirgo, o vietoje kalavijo – kovos peilis⁵¹; (3) trečioje grupėje vyrai skirtingo amžiaus (30–55 metai), palaidoti su keliais ginklais, paprastai įkapes sudaro viena ar dvi ietys, kartais kirvis. Kapuose nėra ryšio su žirgu; (4) ketvirtai grupei priklauso 20–55 metų amžiaus vyrai be ginklų. Pagrybio kapuose 48,8 proc. mirusiųjų buvo palaidoti raitelio stiliumi⁵².

L. Kurila, tyręs Rytų Lietuvos socialinę organizaciją, atsiriboją nuo tikslesnės kariaunos definicijos, tačiau ją Rytų Lietuvoje datavo V–VI a. Kariaunos formavimąsi ten, jo nuomone, paskatino suaktyvėjusi migracija netoli Rytų Lietuvos pilkapių kultūros arealo, o priešų antpuolių pavojaus akivaizdoje bendruomenėje keitėsi socialinė organizacija. Ją archeologas apibūdino kaip „karinio dalinio organizaciją“, t. y. ryški ir griežta hierarchija, kurios metu dažni žygiai ir priešų užpuolimai greitai keitė turtinę ir socialinę padėtį, ir visuomenė įgavo vadystei būdingų bruožų. Šiuo laikotarpiu bendruomenėse dominuojančią padėtį užėmė aktyvūs ir fiziškai pajėgūs, kovose dalyvaujantys vyrai. Šiomis sąlygomis sugebėjimas nuolat konkuruoti dėl statuso, jį išlaikyti tapo itin aktualus. Archeologas teigė, kad turtingumu išsiskiria jaunų vyrų kapai, o tarp jų įkapių dominuoja ginklai⁵³. L. Kurila pabandė suskirstyti socialines grupes (pagal bendrą įkapių skaičių ir pagal ginklų skaičių komplektuose, tačiau autorius teigia, kad tai vis dėlto hipotetinis modelis). Jis teigia, kad Rytų Lietuvoje geležies amžiuje egzistavo mažiausiai trys klasės: (1) karinis ir socialinis elitas (tai kunigaikščiai, profesionalūs kariai); (2) laisvieji bendruomenininkai ir (3) nelaisvieji (bei pusiau laisvieji), tačiau turėjo egzistuoti ir įvairių tarpinių grupių⁵⁴. Archeologo pripažįstama, kad „šių klasių identifikavimą laidojimo paminklų medžiagoje apsunkina daugybė metodinių problemų. Tačiau įkapių kompleksų analizė bent jau nepaneigia jų egzistavimo. Galima modeliuoti, kad nelaisvieji ir pusiau laisvieji sudarė apie ketvirtadalį, eiliniai laisvieji – apie pusę ar nežymiai daugiau, socialinis elitas – maždaug ketvirtadalį ar penktadalį visuomenės. Kita vertus, distancija tarp socialinių klasių veikiausiai nebuvo didelė. Susiskaidymas į klases galėjo būti nevienodas tiek tarp vyrų ir moterų, tiek skirtingais laikotarpiais“⁵⁵.

⁴⁹ NAKAITĖ, L. *Žalvariniai senolių laiškai...*, p. 110.

⁵⁰ VAITKUNSKIENĖ, L. *The formation of warrior elite...*, p. 95.

⁵¹ *Ibid.*, p. 97.

⁵² *Ibid.*, p. 98.

⁵³ KURILA, L. *Op. cit.*, p. 146.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 127.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 131.

Vėlyvajame geležies amžiuje (VIII–XII/XIII a.) keli Lietuvos archeologai pažymi kariaunos susiformavimą, tačiau definiciją ir jos egzistavimo argumentus pateikia skirtingus. Šiai archeologų grupei galime priskirti A. Tautavičių, V. Žulkų ir M. Bertašių, R. Volkaitę-Kulikauskienę, kurių darbuose plėtojama vėlyvoji kariaunos formavimosi tezė. Šie archeologai išskiria materialinį ir socialinį lygmenis, kurie lemia kariaunos egzistavimą.

Paradoksalu, tačiau šio laikotarpio kariaunos susiformavimo šalininkai naudoja beveik tuos pačius argumentus, kokie buvo naudojami archeologų, tiriančių vidurinį geležies amžių, t. y. turtinę diferenciaciją, iš bendruomenės iškilus aristokratijai⁵⁶, gausios ginklų įkapės⁵⁷, specifinės įkapės (geriamieji ragai, botkočiai)⁵⁸, žirgų kapai ir žirgo aprangos elementai⁵⁹, individualios šeimos žemės nuosavybės atsiradimas (alodo raida)⁶⁰, „kunigaikštiški“ kapai⁶¹, visuomenės „feodalizacija“ (nuginklavimas)⁶², aktyvi karinė veikla⁶³.

Aiščiau apibrėžti kariauną archeologai taip pat nesistengia. Pavyzdžiui, tik A. Tautavičiaus tekste kariauna apibūdinama kaip didesnis ar mažesnis karių profesionalų būrys, dažniausiai įvairios etninės sudėties, išlaikomas ir pavaldus kunigaikščiui⁶⁴. V. Žulkus teigia, kad kariauna (kuri vadinama „draugija“, „draugininkija“⁶⁵) yra „profesionalių“ karių būrys, ir atskiria jį nuo paprasčiausios ginkluotos liaudies, dažniausiai ūkininkų. R. Volkaitė-Kulikauskienė pritaikė terminologinę apibrėžtį, teigdama, kad ne tokie turtingi kapai, kuriuose tyrėjai randa žirgų, buvo greičiausiai kunigaikštiškos kariaunos nariai, šaltiniuose įvardijami „prijateli“, „vrunde“, „amici“. Tokius kariaunos būrius sudarydavo vado arba kurio nors didiko kariniai tarnai ir teritorinės bendruomenės jaunuoliai⁶⁶. Archeologės nuomone, karinė organizacija Lietuvoje iš visų Rytų Pabaltijo kraštų buvo labiausiai išplėtota (kariauną archeologė vadina „savita organizacija“), ji sudarė hierarchinę santvarką, tačiau tikslesnės kariaunos chronologinės genezės R. Volkaitė-Kulikauskienė nepateikė. Šios organizacijos viršuje stovėjo

⁵⁶ TAUTAVIČIUS, A. *Vidurinis geležies amžius...*, p. 284; ŽULKUS, V.; JAROCKIS, R. Op. cit., p. 252–253; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės priešaušriu...*, p. 363; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės susidarymo...*, p. 8–9.

⁵⁷ ŽULKUS, V.; JAROCKIS, R. Op. cit., p. 252–253; TAUTAVIČIUS, A. *Vidurinis geležies amžius...*, p. 284.

⁵⁸ ŽULKUS, V.; JAROCKIS, R. Op. cit., p. 252–253, 260.

⁵⁹ Ibid., p. 259; BERTAŠIUS, M. Op. cit., p. 200, 215–216; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės priešaušriu...*, p. 363; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės susidarymo išvakarėse...*, p. 8–9; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuvių karo žirgas...*, p. 6–24.

⁶⁰ ŽULKUS, V.; JAROCKIS, R. Op. cit., p. 264.

⁶¹ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės priešaušriu...*, p. 363.

⁶² ŽULKUS, V.; KLIMKA, L. Op. cit., p. 32–33; ŽULKUS, V.; JAROCKIS, R. Op. cit., p. 252–253.

⁶³ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės priešaušriu...*, p. 364.

⁶⁴ TAUTAVIČIUS, A. *Vidurinis geležies amžius...*, p. 284.

⁶⁵ ŽULKUS, V.; KLIMKA, L. Op. cit., p. 32–33 (33 komentaras). Lietuvių archeologų kariauna dar kartais ydingai vadinama „draugove“ ir „draugininkija“ (R. Jonaičio ir V. Žulkaus darbuose), ignoruojant nusistovėjusią ir į istoriografiją įėjusią bendrinę terminologiją.

⁶⁶ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuvių karo žirgas...*, p. 24; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės priešaušriu...*, p. 364.

„vadinamieji kilmingieji – „nobiles“: karo vadai, kunigaikščiai“⁶⁷, kurie gyveno nedeliuose, bet gerai įtvirtintuose piliakalniuose⁶⁸. Nagrinėdama žirgų kapus ir aprangos elementus, autorė teigia, kad paprotys laidoti mirusį ar žuvusį karį drauge su jo kovos žirgu Lietuvoje žinomas jau nuo I tūkstantmečio pradžios ir labiausiai išplito II tūkstantmečio pr. Šio proceso katalizatorius buvo socialinė diferenciacija, kilusi iš turtinės nelygybės. Autorė bandė atskirti eilinius karius (laisvuosius bendruomenininkus (?)) nuo profesionalios karių masės, lygindama radinių kompleksus. Darytina prielaida, kad archeologė karinę sistemą suprato kaip dvinarę, t. y. sudarytą iš eilinių bendruomenės karių, kurie buvo pėsti (?), su savimi turėjo skydą, ietį, rečiau kalaviją, lanką, kirvį, buožę. Šį komplektą apibūdino kaip lengvąjį, o sunkusis priskiriamas kunigaikščiams, jų palydai. Jį sudarė šalmai, kalavijai, skydai, ietys, kovos kirviai. Kalavijas, žirgas, prabangiai apkaustytas geriamasis ragas buvo pagrindinės kario didiko skiriamosios žymės. Tokias kariaunas sudarė didiko / karo vado „kariškieji tarnai ir teritorinės bendruomenės jaunimas“, kurie būtinai turėjo būti raiti ir II tūkstantmečio pradžioje sudarė kariuomenės branduolį⁶⁹. XI–XII a. žirgų kapai byloja, kad tai buvo profesionalūs kariai, tačiau archeologė kariaunos raidos procesą apibūdina kaip nuolat besikeičiantį ir teigia, kad vėliau, jau valstybiniais laikais, ši organizacija išaugo į gerai organizuotą jėgą.

A. Tautavičius rezervuotai žiūrėjo į V–IX a. su ginklais palaidotus vyrus. Anot jo, tai nėra kariaunos nariai, o tiesiog laisvi bendruomenininkai – žemdirbiai. Taigi A. Tautavičiui ginklas kape tėra liudijimas laisvo bendruomenės nario padėties, kuri pasireiškia tuo, jog kiekvienas bendruomenės narys kartu yra ir karys, o kariauna, kaip jau anksčiau citavome, yra profesionalių karių būrys, išlaikomas kunigaikščio ir jam pavaldus⁷⁰. Archeologas tokią kariauną įžiūri nuo X–XI a. Įdomi A. Tautavičiaus pozicija dėl turtinės diferenciacijos, kai atsiskyrę turtingesni bendruomenės nariai tampa kunigaikščiais ir įsikuria pilyse, kurių priešpilyje ar papilyje gyvena išlaikomas karių būrelis⁷¹. Šiai pozicijai pritarė archeologė Ilona Vaškevičiūtė. Jos nuomone, profesionalūs kariai buvo tik vėlesnės epochos realija⁷². Taigi, A. Tautavičius kone vienintelis archeologas, bandęs tiksliai apibrėžti kariaunos definiciją, rasti vietą laisvajam bendruomenininkui, atskirdamas jį nuo bendros masės, ir apibrėžti aiškią kariaunos gyvenimo erdvę (priešpilis ar papilys).

Naujausioje istoriografijoje didžiausi nuopelnai apibūdinant kariauną tektų V. Žulkui ir R. Jarockiui, kurių įžvalgose gausu bandymų argumentuotai pagrįsti kariaunos egzistavimą, raidą. Archeologų teigimu, kariaunos susidarymas, pirmiausia kuršiškame are-

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Lietuva valstybės susidarymo išvakarėse..., p. 9.

⁶⁹ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Lietuvių karo žirgas..., p. 24; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Ginklai..., p. 45.

⁷⁰ TAUTAVIČIUS, A. *Vidurinis geležies amžius...*, p. 284.

⁷¹ Ibid.

⁷² VAŠKEVIČIŪTĖ, I. Op. cit., p. 296.

ale, buvo, kaip minėta, turtinės diferenciacijos pasekmė, t. y. aristokratijos iškilimas iš likusios bendruomenės. Teigiama, kad X a. prasidėjo antrasis kariaunos formavimosi etapas, jos brandos laikotarpis. V. Žulkaus nuomone, kariauna išgyveno ilgą evoliuciją. Taigi ji suvokiama ne kaip statiška, o kaip istorinėje raidoje kintanti struktūra. Autorių nuomone, tai rodo besiformuojantis įvairaus rango „kunigaikščių“ sluoksnis ir kapų su ginklais dinamika, kurią atskleidžia specifinės įkapės: ginklai, ritualiniai daiktai, geriamieji ragai, botkočiai⁷³, kurie datuojami X–XI a. Kuršo regiono medžiagoje. Archeologai pabrėžia skirtį tarp kariauninkų ir tiesiog ginkluotų valstiečių, nes, pavyzdžiui, ietigalių yra aptinkama daugelyje vyrų kapų, ir tai rodo, kad ankstyviausiais viduramžiais ietimis ginklavosi ne tik kariai, bet ir žemdirbiai. Šia teze antrinama A. Tautavičiaus minčiai, papildant, kad baltų žemėse, kaip ir kaimyniniuose kraštuose (Skandinavijoje, Rusijoje), teisę nešioti ginklą turėjo kiekvienas laisvas bendruomenės narys, nepriklausomai nuo užsiėmimo ir turto (Mėguvos žemės kapai pagal savo įkapes dalijami į tris kategorijas: turtingus, vidutinius ir neturtingus⁷⁴, todėl negausūs vyrų kapai be ietigalių gali būti priskirti tiems mirusiems vyrams, kurie ir gyvi būdami neturėjo teisės nešiotis ginklo: vergams, išlaisvintiems vergams), ir kartu teigiama, jog Mėguvos žemės kapinyuose X a. matomas „karių“ (t. y. vyrų, palaidotų su ginklais) kapų mažėjimas, siejant tai su laisvųjų bendruomenės narių nuginklavimu formuojantis kariaunai, o XI a. ginkluotų vyrų kapų skaičius šoktelėjo. Tuo pat metu piliakalniuose susidaro ryškus kultūrinis sluoksnis, gerokai išauga jų įtvirtinimai⁷⁵. Kariaunos institucija turėjo bemaž tuo pačiu metu formotis visuose Lietuvos regionuose, tačiau ryškiau šie procesai yra matomi dėl gausesnių radinių vakarų baltų kapinyuose. Mėguvos žemės karių kapų dinamika VIII–XII a. kapinyuose: karių kapų visą laiką mažėjo – nuo 37–40 iki 20 proc., išskyrus XI a., kai visur ginkluotų vyrų kapų skaičius šoktelėjo. X a. „karių“ kapų sumažėjimą siejame su laisvųjų bendruomenės narių nuginklavimu formuojantis kariaunai. Vidurio Lietuvoje, ypač Kauno apylinkėse, kariams yra priskiriama dalis X–XII a. vyrų kapų su žirgais. Juose rasta žąslų ir balnakilpių – pastarosios kaip tik ir laikomos kario požymiu. Ypač gausūs balnakilpių radiniai yra iš X–XI a., dalis iš XII a. kapų, kaip manoma, vietinio valdovo kariaunos kapų. Kai kurie nebūdingi vietiniams gyventojams ritualai yra siejami su galimu svetimos kilmės karių dalyvavimu kuriant profesionalią karinę struktūrą – kariauną. Tiesa, kariaunos formavimosi procesas vyko menkstant bendruomenės susirinkimo galiai. Diduomenė galėjo suburti savo palydą, ankstyviausiuose šaltiniuose įvardijamą kaip *amici*, iš laisvų, bet tam tikrais ryšiais „pririštų“ žmonių, kurie atsirado juos „pririšus“ prie tam tikro lyderio⁷⁶. Ekspansija į kitas žemes taip pat yra vienas ryškiausių, archeologų nuomone, kariaunos evoliucijos veiksnių. Antai

⁷³ Tikėtina, kad tokius įnagius turėjo karių raitelių grupės vadovas (vyresnysis), žr. ŽULKUS, V.; JAROCKIS, R. Op. cit., p. 260.

⁷⁴ Ibid., p. 252.

⁷⁵ Ibid., p. 258.

⁷⁶ Ibid., p. 260.

kariaunos sustiprėjimą rodo nuo XI a. vykusi kuršių ekspansija į lyvių žemes⁷⁷ ir XII a. susiformavusios „jūrinės kariaunos“, kai žygių organizatoriai buvo kuršių žemių vadai, o laivų įgulas sudarė jiems pavaldūs kariai, plėšikavę rytinėse Švedijos provincijose⁷⁸.

Mirusiųjų deginimo papročio atsiradimas XI a. Kurše, ypač nemaža dalis XI–XII a. degintinių kolektyvinių kapų, yra priskiriama kariams. Kolektyviniuose kapuose palaidoti vyrai dažniausiai yra ypač gerai ginkluoti, o jų įkapės turtingos. Apskaičiuota, kad X a. ir XI a. turtingi kapai sudarė 22 ir 26 proc. degintinių kapų. Imant visus – ir griautinius, ir degintinius – kapus, turtingų kapų Mėguvoje X a. buvo apie 11 proc., o XI a. – apie 8 proc. Turtingesni pietų Kuršo gyventojai X–XI a. mirusiuosius degino du tris kartus dažniau nei vidutiniam ar žemiausiam socialiniam sluoksniui priklausę žmonės. Tad turtingesni vyrai kariai ir buvo deginimo papročio iniciatoriai. Deginimo papročio plitimo priežastis turėjo būti socialinio pobūdžio. IX–X a. jau egzistavo gana brandi ir įtakinga socialinė grupė, kuri propagavo naujas ideologines nuostatas, pamažu perimtas ir kitų visuomenės narių. Ši socialinė grupė inicijavo kuršių žemėse deginimo paprotį, kuris ilgainiui įsitvirtino kaip vyraujantis laidojimo paprotys. Turi mi archeologijos duomenys rodo, kad kariauna, kaip socialinis sluoksnis, ir vakarų baltų žemėse, ir Vidurio Lietuvoje X a. jau egzistavo. Rytų Lietuvos medžiagoje tokių kariaunos egzistavimo įrodymų yra mažiau, tačiau neturime pagrindo manyti, kad jos susiformavimo laikotarpis labai skyrėsi.

Individualios šeimos žemės nuosavybės (alodo) atsiradimas atsargiai siejamas su didelių bendruomenių irimu, pereinant iš lydininės į pūdyminę žemdirbystę, ir nedidelių sklypų, apdirbamų jau vienos šeimos, atsiradimu XI–XII a. Kol teritorinių junginių ribose žemėvaldos teisė dar nebuvo uzurpuota teritorinių „kunigaikščių“, laisvieji bendruomenės nariai galėjo laisvai kurtis neužimtose žemėse ir jas valdyti. Situacija galėjo pasikeisti susiformavus „kunigaikščių“ institucijai su jiems pavaldžia kariauna ir įvedus duoklių rinkimą⁷⁹. Skirtinguose baltų regionuose alodas galėjo atsirasti skirtingais laikotarpiais, ir tas momentas archeologų nefiksuotas⁸⁰. Tačiau matomas karių kapų sumažėjimas X a. gali būti susijęs su laisvųjų bendruomenės narių nuginklavimu, telkiant valdžią nedaugelio rankose. Archeologai šį reiškinį sieja su visuomenės feodalizacija, kai privilegija nešioti ginklą priklausė jau tik valdantiems sluoksniams. Karių kapų Palangoje ryškiai gausėja XI a. – tuo metu šis centras ypač klestėjo. XI a. palaidoti ginkluoti žmonės, matyt, buvo jau nebe ginkluota liaudis, bet kariai profesionalai – draugininkai (kariauna). Tai rodo jau anksčiau minėtas pasiturinčiųjų atsiskyrimas nuo žemdirbystės. XI a. kapų turtingumas, reikia manyti, rodo, kad draugija Palangoje, kaip ir visoje Mėguvoje, formavosi X a., gausiausia buvo XI a., o to amžiaus pabaigoje – XII a. pradžioje jos vaidmuo jau sumenko (labai sumažėjo

⁷⁷ Ibid., p. 258.

⁷⁸ Ibid., p. 261.

⁷⁹ Ibid., p. 264.

⁸⁰ Ibid., p. 265.

karių kapų)⁸¹. Nuo X a. žemdirbių (nuginkluojamų) daugėjo, tuo pačiu metu mažėjo turtingų žmonių kapų. Čia galima įžiūrėti labai įdomaus proceso užuomazgą: dalis pasiturinčiųjų žemės, matyt, jau nebedirbo, tik ją valdė arba pelnę turtą kitokiais būdais. Žemę dirbti vis labiau tapo vien neturtingųjų prievole⁸².

Šių archeologų pastebėta, kad menki istorijos šaltiniai suponuoja nuomonę, jog „karinė demokratija“ ir „profesionali“ kariauna tiek vakarų, tiek rytų baltų teritorijose galėjo atsirasti ne anksčiau kaip XII a. (čia remiamasi E. Gudavičiaus ir M. Ščavinsko studijomis)⁸³. Archeologų pateikti samprotavimai veda iki to, kad galutinis kariaunos susiformavimas įvyko XI–XII a.

Konceptualiau kariaunos raidą apibūdino M. Bertašius, tyrinėdamas Vidurio Lietuvos VIII–XII a. socialinę situaciją. Anot archeologo, VI–VII a. Nemuno pakrantėse atsirado ir gausėjo elitinių karių kapų skaičius. Šį reiškinį atskleidžia turtingi ginklų karių kapai, pasižymintys gana standartizuota ginkluote – vienašmenis kalavijas, vienas ar pora ietigalių, peilis, prūsiškas tradicijas atspindinti lankinė laiptelinė segė, sagtis, kartais pincetas, žiedas. Remdamasis vokiečių archeologo Heiko Stauerio darbais, autorius teigia, kad kariauna formavosi trimis etapais, kuriuos pritaikė Vidurio Lietuvos situacijai: dar romėniškojo laikotarpio pabaigoje (IV a.) išryškėjo kario identitetas, bet ginklai kapuose gali reikšti ne tik priklausomybę karių sluoksniui, bet ir lygiateisių vyrų – laisvųjų bendruomenininkų / žemdirbių – sluoksnį, nes ginklas yra pagrindinė vyro, o ne kario įkapė. Vėliau ėmė įsigalėti žirgų aukojimo paprotys ir išsiskiriantys vietiniai valdovai (archeologas juos vadina „vyraujančių šeimų atstovais“). V/VI a. – VI–VII a. reiškiniai atskleidžia, anot M. Bertašiaus, pirmąją kariaunos raidos pakopą, kai autoritetu, turtu išsiskiriantys žymūs asmenys galėjo apie save suburti grupes karių, kurie buvo kilę iš bendruomenės ar giminaičių. Vėliau, antruoju etapu, pasireiškė galios pasidalijimas tarp vado ir kariaunos narių, nesiejant jų formaliais tarpusavio ryšiais. Vadas dar rėmėsi ūkine paspirtimi, o kariauninkai dažnai neturėjo giminystės ryšių su vietine gimine. Trečiajai pakopai buvo būdinga „išvystyta kariauna“, kurios nariai buvo priklausomi nuo valdovo, o jis siekė didinti savo asmeninį turtą, kad galėtų apmokėti pavaldžios kariaunos išlaidas⁸⁴. Šis kariaunos formavimasis siejamas su X–XI a. Marvelės kapinyne išnykusiais bet kokiais individualiais kapų įrangos bruožais⁸⁵. M. Bertašius atkreipė dėmesį į specifines įkapes, kurias susiejo su kariaunos egzistavimu X–XI a. Tai – karoliai, puošnios kamanos, balnakilpės⁸⁶. Anot archeologo, gausi šio laikotarpio balnakilpių ir kamanų medžiaga rodo kavalerijos formavimosi pradžią.

⁸¹ ŽULKUS, V.; KLIMKA, L. Op. cit., p. 32–33.

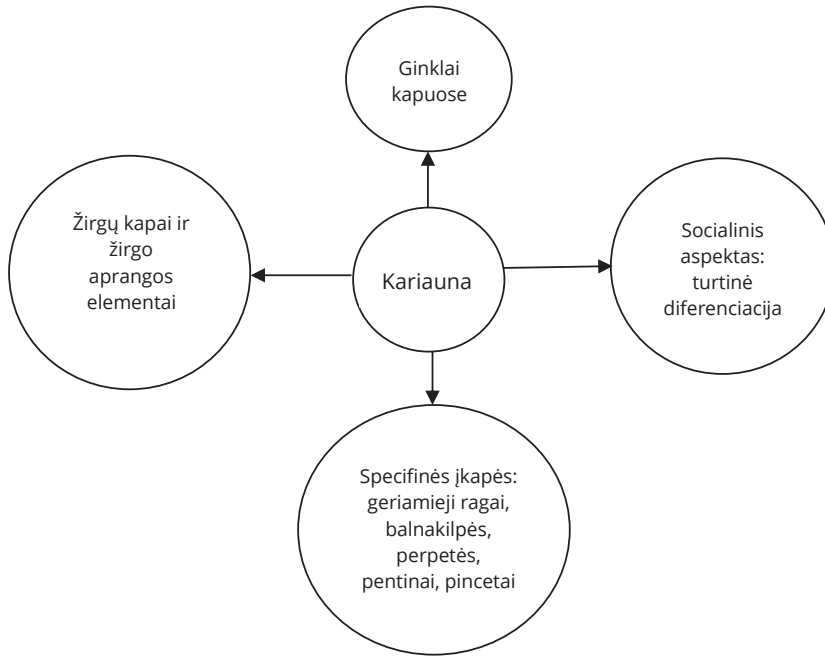
⁸² Ibid., p. 31.

⁸³ ŽULKUS, V.; JAROCKIS, R. Op. cit., p. 262–263.

⁸⁴ BERTAŠIUS, M. Op. cit., p. 219–220.

⁸⁵ Ibid., p. 215–216.

⁸⁶ Ibid., p. 299–300.

1 schema. Kariaunos pagrindimas archeologų darbuose

Istorijos žvilgsnis

Aptardami Lietuvos istorikų pozicijas baltų / lietuvių kariaunos klausimais, turime atkreipti dėmesį, kad daugelyje darbų aptiksime gerai žinomas koncepcijas, kurios daugiau ar mažiau karybos istoriją tiriančiam asmeniui yra pamatiniai problemos postulatai. Akademinės lietuvių istoriografijos pamatu, kalbant apie kariaunas, laikytinas tarpukariu Vilniaus Stepono Batoro universitete dirbęs lenkų profesorius Henrykas Łowmiański (1898–1984 m.), kurio iki šiol nepralengtame dviejų tomų habilitaciniame darbe *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*⁸⁷ apžvelgtas lietuviškos XIII a. kariaunos modelis, terminologiniai aspektai ir kitos problemos. Istoriko nuomone, karines pajėgas sudarė dvinarė sistema, sudaryta iš (1) kariaunų⁸⁸ ir (2) visuotinio šaukimo karių (liaudies)⁸⁹, kurių pagrindinė užduotis buvo krašto gynyba. H. Łowmiański, išskyręs keturis esminius kariaunos bruožus, patei-

⁸⁷ ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. T. 1–2. Wilno, 1931–1932.

⁸⁸ ŁOWMIAŃSKI, H. Op. cit., t. 1, s. 426–439.

⁸⁹ Ibid., s. 224–231.

kė tris jų tipus: (1) *vienkartinė kariauna* (susirenka plėšiamajam žygiui ir išsiskirsto po jo), (2) *nuolatinę* (kariai išlaikomi vado) ir (3) *savarankišką* (lietuvių istoriografijoje dar vadinama *tarpine*)⁹⁰, kuri buvo paremta tuo, kad gentinės epochos kariai⁹¹ turėjo savo ūkius, tačiau su valdovu buvo susiję nuolatiniais moraliniais ir organizaciniais ryšiais⁹². Būtent pastarasis tipas – *savarankiškas / tarpinis* – dominavo baltų gentinėje epochoje⁹³. Krašto gynėjai yra visi, kas gali laikyti ginklą. Liaudis (žemės kariuomenė) karo atveju visuotinio šaukimo principu (lenk. *pospolite ruszenie*, lot. *expeditio generalis*) galėjo būti vedama į priešų žemes⁹⁴. Vadovavo paskirtas vadas arba kariaunų vadai⁹⁵. Daugumą sudarė pėstininkai, tačiau buvo ir raitelių, bet jie dažniausiai buvo įvairūs baltų nobiliai (kilmingieji) su savo kariaunomis⁹⁶.

160

Taigi H. Łowmiańskio teiginys apie *savarankišką* kariauną, kurios pagrindą sudaro ne kas kita kaip individualių ūkio karių visuma, o ne po vienu stogu gyvenančių karių junginys, yra esminis katalizatorius, kardinaliai keičiantis istorikų suvokimą ir priešpriešinantis archeologų poziciją kariaunos atsiradimo ir raidos klausimu. Be H. Łowmiańskio istoriografinio indėlio, tyrimams didelę įtaką darė Juozo Jurginio sukonstruotas socialinės struktūros modelis, kuris papildomai remiasi marksistinės kilmės koncepcijomis, kurių, beje, dar ir po 1990 m. pasitaiko istorikų tekstuose. J. Jurginis teigė egzistavus dvi valstiečių kategorijas: (1) laisvuosius valstiečius, (2) pavaldžius didžiajam kunigaikščiui ir didikams priklausančius vergus bei kaimynus.

Iš šio, pavadinkime, „kariaunų trikampio“ išsirutuliojo tirtinų ir netirtinų problemų grupės. Skirtingai nei archeologams, istorikams kariaunos chronologija nėra esminis klausimas, tačiau vienaip ar kitaip aptariamas bendrame kontekste. Istorikų žvilgsnis krypta į kariaunos veikimo, struktūros, transformacijų klausimus. Istorikai apie kariaunos veikimą kalba nuo vėlyvojo geležies amžiaus arba kitaip – valstybės priešaušrio⁹⁷. E. Gudavičius teigimu, kariauna egzistavo XI a. Tai grindžiama 300 Netimero vyrų būriu, kurį istorikas įvardija kaip kariauną⁹⁸. Teigiama, kad tokio pat dy-

⁹⁰ BARONAS, D. Lietuvių karyba XIII a. ..., p. 30.

⁹¹ ŁOWMIAŃSKI, H. Op. cit., t. 1, s. 427.

⁹² Ibid., s. 426–427.

⁹³ Istorikui gentinė epocha yra laikotarpis iki krikšto, nes iki to valstybės negalėjo būti: ŁOWMIAŃSKI, H. Op. cit., t. 2, s. 333–334.

⁹⁴ Ibid., t. 2, s. 224–226.

⁹⁵ Ibid., t. 1, s. 426–439.

⁹⁶ Ibid., t. 2, s. 229.

⁹⁷ „Tarpinis“ periodas tarp genties ir valstybės lietuvių istoriografijoje vadinamas įvairiai: vadystė, karinė demokratija, baltų genčių konfederacija, ikivalstybinis ir baltų genčių sąjungos laikotarpis, baltų protovalstybių laikotarpis, valstybės kūrimosi laikotarpis, valstybės priešaušris.

⁹⁸ Tokį kariaunos dydį šiuo laikotarpiu E. Saviščevas vertino itin kritiškai, nes tokio dydžio buvo LDK dvaro pareigūnų ir dvarionių kariuomenė XVI a. (SAVIŠČEVAS, E. Op. cit., p. 124, 62 nuoroda). Panašiai kritiškai šią poziciją vertino ir T. Baranauskas, teigęs, kad „tai labai abejotina“, nes vertinant baltų žemėse pėstininkų ir raitelių santykį, išeitų, jog Netimero valdose turėjo būti 3 000 pėstininkų, o tai yra vidutinės žemės šeimų skaičius. Istorikas skaičių 300 traktavo kaip „vieno valsčiaus gyventojus“, žr. BARANAUSKAS, T. Op. cit., p. 140.

džio kariauną XIII a. turėjo Daumantas⁹⁹. Remiantis archeologės L. Vaitkunskienės tyrimais, kad X–XI a. Žemaitijos kapinyne (Žąsino kapinynas, Šilalės raj.) rasta raitelių vado lazda su žvangučiais, teigiama, kad tai dera su kariauninkais¹⁰⁰. Istoriniai šaltiniai išsamiau kalbėti apie lietuvių antpuolius pradeda tik dviem paskutiniais XII a. dešimtmečiais¹⁰¹, o aktyvumo piką pasiekia XIII a., tad „šaltiniai akivaizdžiai liudija buvus lietuvių kunigaikščių kariauninkus nuo pat XIII a. pradžios“¹⁰². E. Gudavičiaus nuomone, XII a. pab. – XIII a. pirmoji pusė buvo kariaunų „aukso amžius“¹⁰³. Struktūros ir socialinės raidos klausimu sužinome, kad kariauninkus maitino išsidalyti belaisviai, „tačiau iš to gyveno tik jų viršūnė, turinti ar įsigyjanti ūkius“, bet tuo pačiu metu būta ir kariaunos, gyvenančios po pono stogu¹⁰⁴. E. Gudavičiaus supratimu, kariauninkai rasdavosi iš turtingų laukininkų, o po kurio laiko atsitiktiniai būriai virsdavo socialine terpe, bet dėl asmeninės ištikimybės aspekto kariauną autorius apibūdino kaip „raitųjų karių būrij, susitelkusį aplink genties vadą, vėliau kunigaikštį“. Šis procesas buvo XII a. – XIII a. pr. realija¹⁰⁵.

I. Leonavičiūtė teigia, kad XI a. pr. Lietuva jau buvo įžengusi į „karinės demokratijos“ epochą, kurios laikotarpiu turėjo egzistuoti nuolatinės kariaunos su aktyviai rengiamais plėšiamaisiais žygiais į kaimynines teritorijas¹⁰⁶. Remdamasi E. Gudavičiumi, ji teigia, kad kariaunoms formotis prielaidų galėjo atsirasti I tūkstantmečio pirmojoje pusėje¹⁰⁷. Istorikė pažymi, kad „kariauna neabejotinai buvo „išrasta“ skirtingose Europos vietose“¹⁰⁸, bet verta priminti, jog Lietuvoje ji buvo „išrasta“ ir grindžiama visiškai skirtingose epochose.

E. Saviščevo tyrime bandoma atsakyti į daugelį esminių kariaunų egzistavimo klausimų. Istorikas kariauną supranta kaip sudarytą iš atskirų didelių dalių, o kiekviena iš šių dalių – iš smulkių savarankiškų segmentų. Svarbiausią vaidmenį jose vaidino kunigo / rikio kariaunėlė, kurioje vyravo kilmingųjų namų ūkio elementai: karui tinkami vyrai, vergai ir giminaičiai. Kunigas / rikis paskui save patraukdavo giminaičius bei draugus ir, matyt, dalį savanoriškai ar per prievartą prie žygio prisidėjusių laisvųjų bendruomenininkų vyrų. E. Saviščevas pažymi, kad tokiu atveju turime reikalą su ypač nestabilia ir po kiekvienos kampanijos persifigūruojančia struktūra. Ji neveikė nuolatos, nes neturėjo ją palaikančios infrastruktūros – centralizuoto aprūpinimo, nuolatinės dislokacijos vietos¹⁰⁹. E. Saviščevei kariauna yra tarsi giminės dėmuo,

⁹⁹ GUDAVIČIUS, E. *Mindaugas...*, p. 100.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 99.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 101.

¹⁰² *Ibid.*, p. 99.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 106.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 101.

¹⁰⁵ GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos istorija*. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999, p. 34.

¹⁰⁶ LEONAVIČIŪTĖ, I. *Op. cit.*, p. 478.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 480.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 475.

¹⁰⁹ SAVIŠČEVAS, E. *Op. cit.*, p. 124.

namų ūkio subjektas. Nestruktūruota (t. y. ne griežtai institucionalizuota) kariauna egzistavo visada, bet nebuvo profesinė, o profesinė ji tapo tik tada, kai susiformavo gebėjimai ir atsirado materialinių išteklių išlaikyti ją aplink save. Tai greičiausiai priklausė nuo turto ir galios koncentracijos, kuri matoma apie XII a. pabaigą. Kariaunų kilmės chronologijos klausimas savaime nėra svarbus, nes jos formavosi iš kilmingojo (kunigo / rikio) namų ūkio elementų, vadinasi, iš esmės visada egzistavo. Daug sudėtingesnis yra kariaunų dydžio dinamikos klausimas. Kaip spėja tyrėjai, pavieniai lietuvių karių talkininkų būriai pasirodė rusėnų kunigaikščių tarpusavio kovose dar XI a. viduryje, bet didesnę reikšmę įgijo tik nuo 1180 iki 1225 m., kai pastebimas lietuvių karinis aktyvumas, kartu – spartus jos skaičiaus augimas. Šio laikotarpio pabaigoje turėjo būti pasiektas optimalus lietuvių bendruomenių militarizacijos lygis, stabilizavęs kunigų ir rikų kariaunų dydį ir bent jau turėjęs pradėti keisti tradiciškai nusistovėjusių visuomenės sluoksnių bei tarp sluoksnių padėtį¹¹⁰.

162

Tarp istorikų, kurių tyrimai neapsiriboja rašytinių šaltinių duomenimis, turėtume išskirti T. Baranauską ir M. Ščavinską, nes jų kariaunos samprata formuluojama, remiantis ir archeologiniais duomenimis. M. Ščavinskas pažymi, kad dažnai „kalbama apie profesionalius kariauninkus, kurių profesionalumo lygis dažnu atveju priklauso nuo dabarties tyrinėtojų įsivaizdavimo, kas buvo kariauninkai“¹¹¹. Remdamasis rašytiniais šaltiniais ir archeologija (kolektyviniai kapai, žirgų kapai), istorikas profesionalias kariaunas regi XII a., o jų formavimąsi – X–XI a.¹¹², be to, profesionalios kariaunos egzistavimas, anot istoriko, yra tiesiogiai susijęs su valstybės atsiradimu¹¹³, nes tokių karių atsiradimas ir tarnavimas rodo vadysčių (angl. *chiefdoms*) transformaciją iš socialinių į politines organizacijas. T. Baranauskas, tirdamas vadystę, kuri yra pereinamoji politinė organizacija tarp genties ir valstybės, priėjo išvadą, kad vadysčių susiformavimą rodo turtingų diduomenės kapų išsiskyrimas. Vakarų Lietuvoje jų atsirado apie 150–200 m., Žemaitijoje, Šiaurės Lietuvoje – III–IV a. Kiek vėliau, IV ir V a., pasirodo turtingumu išsiskiriantys sūduvių „kunigaikščių“ kapai (Švaicarijos kapinyne)¹¹⁴, o Rytų Lietuvoje vadystės galutinai susiformavo apie 400 m.¹¹⁵ Naujos struktūros Rytų Lietuvoje susikūrė ir įsitvirtino turbūt V–VI a. T. Baranauskas teigia, kad vadysčių laikotarpis yra susijęs su suintensyvjusia karine veikla. Matyt, neatsitiktinai kaip tik III–IV a. kapuose atsirado daugiau ginklų. Brūkšniuotosios keramikos kultūros srityje karinis aktyvumas pastebimas jau nuo III a. pr. Kr., tačiau istorikas kariaunos definicijos neapibrėžė ir neišdėstė pašaukimo mechanizmo, karių profesionalizacijos klausimo.

¹¹⁰ Ibid., p. 124–125.

¹¹¹ ŠČAVINSKAS, M. Pokyčiai XII–XIII a. pr. ..., p. 89.

¹¹² Ibid., p. 92–93.

¹¹³ ŠČAVINSKAS, M. Some Notes..., p. 89.

¹¹⁴ BARANAUSKAS, T. Op. cit., p. 114.

¹¹⁵ Ibid., p. 115.

Rimvydas Petrauskas plačiau nekommentavo kariaunų atsiradimo, tačiau pateikė atskirų politiškai nesusitelkusių kariaunų integravimo į „didžiąją“ monarcho kariauną modelį. Šį procesą autorius regi kaip vieną „svarbiausių valstybės susikūrimo požymių“¹¹⁶ ir bando apibrėžti vidinės kariaunos sudėties klausimą. Jis teigia, kad šaltiniuose ji atsispindi menkai, tačiau, tikėtina, „šios struktūros viršūnėje buvo diduomenės atstovai (gentinės „aristokratijos“ palikuonys, didikų sūnūs), kurie kariaunai augant ir diferencijuojantis išstūmė anksčiau galbūt vyravusius vado „namų žmones (tarnus)“¹¹⁷. Tokia „didžioji kariauna“ buvo fiskalinių krašto pokyčių iniciatorė. Istoriko nuomone, stiprėjant valstybės politinei organizacijai, kariauna tapo paveldima ir stabili, t. y. nesuyranti po vado mirties, o vėlesnis didžiųjų kunigaikščių institucinis dvaras buvo valdovo kariaunos įpėdinis.

D. Baronas kariauną apibrėžė kaip aplink karo vadą (kunigaikštį) susibūrusį karių būrį, saistomą asmeninės ištikimybės ryšių, ir teigė, kad XII a. pab. prasidėję lietuvių žygiai į kitus kraštus žymi kariaunos susiformavimą¹¹⁸. Valstybės kūrimosi laikotarpiu buvo kuriama hierarchinė kariaunų struktūra. Didžiojo kunigaikščio kariauna buvo dominuojanti, jai turėjo paklusti kitos kariaunos, todėl, anot D. Barono, „didžiojo kunigaikščio kariuomenė yra jam paklususi kariaunų suma“¹¹⁹. Kuriant šią struktūrą kartu buvo nuginkluojama liaudis, t. y. laisvųjų bendruomenininkų karinė reikšmė sumenko prieš kunigaikščio kariauną, kuri įgavo persvarą ir galėjo vežėti be pasipriešinimo pavojaus¹²⁰. Kariauninkai, anot istoriko, vadinami *amici, vrunde, prijatieli, comitatenses, voi*. *Amicus* žymėjo tiek draugą, tiek giminaitį, tiek kito kilimo asmenį, tai yra daugiareikšmis įvardas. Giminaičiai ir nelaisvoji šeimyna (šeimynykščiai) sudarė „sutelkčiausią to meto karinį vienetą“, vadinamą *familia*¹²¹. D. Baronas kariaunas apibrėžė XIII a. kontekste, tačiau apie ankstyvąją kariauną kalba retrospektyviai. Anot istoriko, pirmosiose kariaunose dauguma karių buvo svetimi vadui, ekonomiškai savarankiški, gyvenę savo ūkiuose ir prireikus prisijungdavę žmonės. Tokią kariauną autorius vadina „protokariauna“, kurios ištakos yra plėšikų būrys¹²². Kariaunos sudėtis kito, socialinė kilmė buvo marga – „nuo šeimynykščio iki nobilio, tačiau ryšį su valdovu lėmė ne tiek jų kilmė, kiek tarnavimas“¹²³.

Autorius, remdamasis Petro Dusburgiečio prūsų visuomenės skirstymu į raitelius – kilminguosius ir pėstininkus – nekilminguosius, lietuvių karines pajėgas apibrėžė kaip dvinarę, susidedančią iš: (1) žemių kariuomenės ir (2) kariaunų, kurios buvo

¹¹⁶ PETRAUSKAS, R. Gentinės epochos..., p. 313; PETRAUSKAS, R. Socialiniai pokyčiai..., p. 174.

¹¹⁷ PETRAUSKAS, R. Gentinės epochos..., p. 314.

¹¹⁸ BARONAS, D. Lietuvių karybos bruožai..., p. 490.

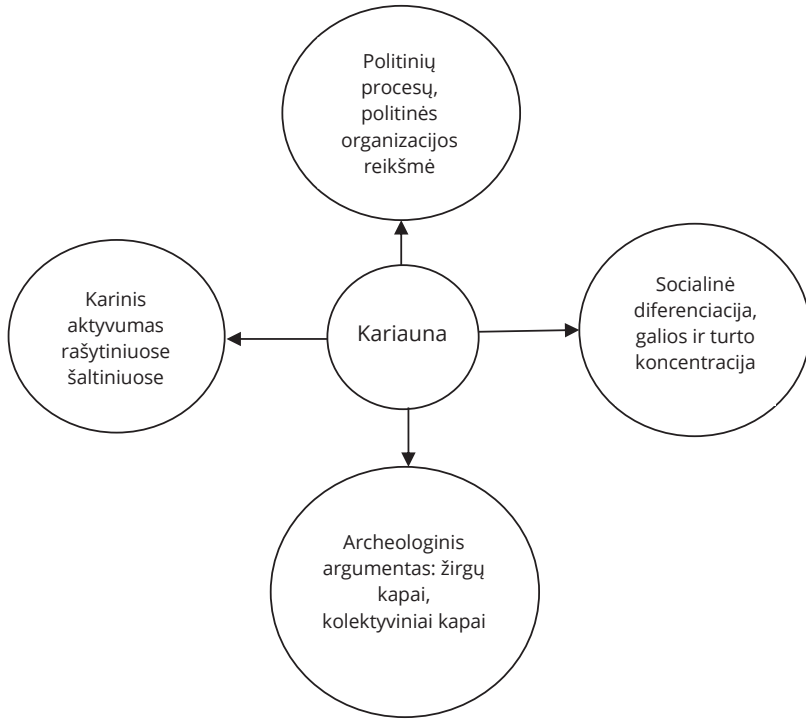
¹¹⁹ Ibid., p. 502.

¹²⁰ Ibid., p. 503.

¹²¹ BARONAS, D. Lietuvių karyba..., p. 30–31.

¹²² Ibid., p. 31.

¹²³ Ibid., p. 35.

2 schema. Kariaunos pagrindimas istorikų darbuose

raitos¹²⁴, tačiau XIII a. kovodamos nulipdavusios nuo žirgų (raiti pėstininkai)¹²⁵. Vėliau autoriaus požiūris dėl lengvosios kavalerijos naudojimo mūšio lauke kito¹²⁶ ir besikaunančių lietuvių kavaleriją D. Baronas įžvelgė Lielvardės (1261 m.), Aizkrauklės (1279 m.)¹²⁷, Durbės (1260 m.) ir Diunamundės (1263 m.) mūšiuose¹²⁸. XIII a. antrojoje pusėje, anot D. Barono, ryškėjo ir trisluoksnė vidinė karių hierarchija: (1) rinktiniai raiteliai; (2) raiteliai; (3) pėstininkai. Ši skirtis atsirado dėl turtinės diferenciacijos, o socialinės polarizacijos sąlygomis tarpiniai sluoksniai laviravo tarp besiformuojančio feodalų sluoksnio ir būsimų baudžiauninkų. Pašauktinė kariuomenė, D. Barono manymu, kartu yra ir žemės kariuomenė, kurią sudarė iš esmės paprasta krašto

¹²⁴ BARONAS, D. Lietuvių karybos bruožai..., p. 500.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ BARONAS, Darius. Der Kontext der litauischen Kriegskunst des 13. Jahrhunderts und die militärischen Innovationen von der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. In *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris 1410: Krieg und Frieden im späten Mittelalter*. Hrsg. von Werner PARAVICINI, Rimvydas PETRAUSKAS, Grischa VERCAMER. Wiesbaden, 2012, S. 159–173.

¹²⁷ BARONAS, D. Lietuvių karyba..., p. 4–47.

¹²⁸ BARONAS, Darius. Durbės mūšio strategijos ir taktikos kontekstai. In *1260-iejai: Durbės mūšio kontekstai...*, p. 33–34.

liaudis ir profesionalesnių karių grupė. Taigi D. Baronas suaktualino XIII a. pab. – XIV a. pr. pasikeitimus, vedusius prie vis didesnės diferenciacijos ir bajoriškų pajėgų formavimosi.

Archeologinio-istorinio metodo argumentacijos aklavietė

Nagrinėdami archeologų ir istorikų požiūrius, prieiname prie iš esmės pamatinės mokslinės problemos – sąvokų nebuvimo arba tiesiog ryškaus neapibrėžtumo. Tiek istorikai, tiek archeologai vartoja tokius apibūdinimus kaip *karinis elitas*, *kariauna*, *profesionalizacija*, tačiau šių žodžių platesnį paaiškinimą pateikia vienetai, o tai turėtų būti atspirties taškas traktuojant, įrodinėjant savo iškeltas hipotezes. Ši, atrodytu, menka problema yra simptominė. Po *kariaunos* sąvoka gali slėptis daugelis dalykų: 1) niekas neabejos, jog *kariauna* gali būti (*sic!*) apibūdinamas ginkluotas vyrų būrys, nepriklausomai nuo epochos, bet 2) lygiai taip pat šis ginkluotas būrys gali būti gyvenantis po savo pono stogu, jo išlaikomas, tad profesionalus, nes gyvenantis tik iš karo, bet 3) gali būti ir kaip teigė H. Łowmiański – susirenkantis tik poreikiui esant, nors 4) kilmingasis / nobilis / rikis su savimi gali vestis savo ūkio žmones, kurie lygiai taip pat gali būti apibūdinami žodžiu *kariauna*. Svarbiausias klausimas, apie kokį karinį junginį konkrečiu atveju kalbama. Bet kokio reiškinių universalizacija, paslepiant jį po sąvoka *kariauna*, veda prie istoriografinių nesusipratimų, kaip ir datavimo (tiksliau – plačių chronologinių ribų) abstraktumo.

Visuomenės raida, jos stratifikacija, valstybinės valdymo struktūros yra tie aspektai, kurie leistų nusakyti kariauną, kuri, be abejo, per kelis šimtus metų kito, transformavosi. Tačiau istorinės kariaunos genezės paaiškinimų nėra daug, todėl lietuvių istoriografijoje itin abstraktus yra, pavyzdžiui, *profesionalizacijos* klausimas. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad istorikams, aptariantiems kariaunos klausimą, visiškai nebūdinga archeologinės medžiagos interpretacija, kas leistų plačiau pažvelgti į kariaunos genezės ikivalstybinį laikotarpį ypatumus. Istorikų kalbama apie XI/XII a. kariaunos susiformavimą (institucinio pobūdžio reiškini), tačiau atmetamas didžiulis archeologinis įdirbis, rodantis, kad visuomenės militarizuotos struktūros egzistavo daug ankstesniu laikotarpiu, pagrindžiamu didžiuliu radinių kompleksu (ginklai, specifinės įkapės), žirgų kapais, bendra kapinynų analize. Šiems proistorės reiškiniams nesuteikiama svarba, nesujungiant jų su valstybės formavimosi procesais.

Keli aukščiau pateikti pavyzdžiai rodo, kad kariauna yra itin nestabili ir sunkiai griežtais rėmais apibūdinama struktūra. Tai atskleidžia 2012 m. išleista fundamentali

Piotro Stefanovičiaus Rusios kariaunos studija¹²⁹, kurioje kritiškai žvelgiama į archeologinę medžiagą. Iki šio darbo pasirodymo pavienius klausimus šis istorikas analizavo keliuose straipsniuose¹³⁰. P. Stefanovičius atskirai analizavo kariaunos, bajorų ir kitų su karine veikla susijusių struktūrų terminologiją bei raidą Rusioje X–XI a. Istorikas, remdamasis Valteriu Pohlu ir H. Staueriu bei apskritai Vokietijos XX a. antrosios pusės istoriografija, griežtai sukritikavo galimybę išvelgti archeologinėje medžiagoje kariaunas, nes archeologijos metodas, anot Rusijos istoriko, nepajėgus revizuoti socialinio-politinio ar socialinio-teisinio instituto apraiškų, kurios matomos Rusios realijose. Teigiama, kad archeologijos šaltiniai nesuteiks galimybės apčiuopti socialinio gyvenimo institucinių formų, nei teisinės žmonių padėties, nei priklausomybės ryšių su vadais¹³¹, tačiau terminologinė analizė ir komparatyvistika (lyginamasis metodas) gali padėti suvokti analizuojamo proceso ar reiškinio problematiką. Komparatyvistika kariaunų raidos klausimu lietuvių istoriografijoje nelabai nutolo nuo H. Łowmiańskio laikų įdirbio. Nors lietuvių istoriografijoje galima rasti čeko istoriko Františkėo Grauso (1921–1989) darbų, analizuojančių Čekijos, Vengrijos, Lenkijos kariaunas, bet, kaip pažymi E. Saviščėvas, „iki lietuviškosios, Vidurio Europos kraštų bei rusėniškosios kariaunos struktūrinio palyginimo iki šiol neprieita“¹³² nei tarp istorikų, nei tarp archeologų.

P. Stefanovičius, analizuodamas Rusios socialinę terminiją kaip *бояре, отроки, дружины*, įtikinamai ir argumentuotai paneigia vadinamosios „profesionalios karių grupės“ institucionalizavimą Rusios kontekste, pateikdamas daugelį pavyzdžių, kuriuose tai, kas dažnai apibūdinama kaip kariauna (rus. *дружина*), tėra „kunigaikščio kariuomenė / jo aplinka / jo žmonės“ apskritai, neišskiriant konkrečiai jokių karių grupių¹³³. Žodis *дружина* Rusios kontekste nereiškė instituto ar korporacijos, kuri apibūdintų vieną žmonių socialinę grupę. Siaurąja prasme šis žodis reiškė tik „kunigaikštiškas pajėgas / kunigaikščio žmones“, arba, paprastai tariant, – tik žmones, susietus kokiais nors ryšiais su kunigaikščiu konkrečioje vietoje ir konkrečiu laiku¹³⁴. Taigi šis tyrimas atskleidė lietuviškosios *kariaunistikos* trūkumus, siekiant griežtesnės šios struktūros institucionalizacijos, nekreipiant dėmesio į kaimyninių visuomenių socialinius institutus, jų raidą, silpnai komparatyvistikai pagrindžiant procesus bei dažnai ignoruojamą faktą, kad Lietuvos net XIII a. šaltiniai itin skurdūs socialinės

¹²⁹ СТЕФАНОВИЧ, Петр. *Бояре, отроки, дружины: военно-политическая элита Руси в X–XI веках*. Москва, 2012. Plati šio darbo aržvalga: Диалог о книге: «Бояре, отроки, дружины: военно-политическая элита Руси в X–XI веках» Петра Стефановича. *Российская история*, 2014, № 6, с. 3–38.

¹³⁰ СТЕФАНОВИЧ, Петр. «Большая дружина» в Древней Руси. In *Восточная Европа в древности и средневековье. Ранние государства Европы и Азии. Проблемы политогенеза*. [Т.] XXIII: Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Пашута. Москва, 19–21 апреля 2011 г. *Материалы конференции*. Отв. ред. Елена МЕЛЬНИКОВА. Москва, 2011, с. 265–269; СТЕФАНОВИЧ, Петр. «Большая дружина» в ранних государствах Европы. *Средние века. Исследования по истории Средневековья и раннего Нового времени*. Москва, 2011, вып. 73 (3–4), с. 27–57.

¹³¹ СТЕФАНОВИЧ, П. *Бояре, отроки, дружины...*, с. 98–100.

¹³² Saviščėvas, E. Op. cit., p. 124 (61 nuoroda).

¹³³ СТЕФАНОВИЧ, П. *Бояре, отроки, дружины...*, с. 227–228.

¹³⁴ Ibid., с. 257–261.

terminijos požiūriu, o dirbtinis pritempimas prie Rusijos terminijos ir jos socialinės sanklodos yra klaidingas. Lietuvos kontekste žodis *дружина* taip pat nėra konkrečiai sąvoka. Pažymėtina, kad apskritai šis žodis XIII–XIV a. vartojamas itin retai, o viename svarbiausių XIII a. metraščių – Haličo-Voluinės metraštyje – apskritai nevartojamas nusakant lietuvių pajėgas. Nors metraščiai vienu metu kalba apie rusų kariaunas, tačiau Lietuvos karinėms pajėgoms įvardyti dažniausiai vartojami žodžiai *сила Литовская*, *Литва* ar tiesiog *рать*, bet ne *отроки*, *гриди*, *огнищане*. Toks specifinių žodžių „ignoravimas“ metraščiuose nusakant Lietuvos karinę struktūrą nėra atsitiktinis. Istoriografijoje pažymėta, kad šaltiniai neparodo ženklios rusų įtakos lietuvių karinėms-socialinėms struktūroms¹³⁵. Metraščių autoriai sąvoką *дружина* ir visus jos segmentus buvo perėmę iš karinio-socialinio modelio, kurio ryškių bruožų XIII a. Lietuvos realijose rusai, matyt, neįžvelgė. Ši Lietuvos specifika rodo kiek kitokią organizaciją, kurią H. Łowmiański išvalgiai pavadino *savarankiška / tarpine*, o XIV a. terminija bei socialiniai visuomenių raidos tyrimai kelia daugiau klausimų, negu duoda aiškesnių atsakymų.

Kita vertus, istorikai, remdamiesi rašytinių šaltinių analize ir kritika, į kariaunos problematiką žvelgia per kitokią metodologinę prizmę: per politinių procesų motyvų įvardijimą, pabrėždami kilmingojo ar valdovo kariaunos pajėgumą, teritorinį apibrėžtumą, o svarbiausia, socialinę-politinę organizaciją. Archeologams, atvirkščiai, artimesnė materialių radinių interpretacija ir iš bendro radinių komplekso gaunamos išvados. Todėl tarp dviejų disciplinų nerandama bendro vardiklio.

Išvados

Archeologų darbuose chronologiškai kariauną bandoma rasti nuo bronzos iki vėlyvojo geležies amžiaus. Didžioji archeologų bendruomenės dalis laikosi nuomonės, kad kariauna susiformavo tarp vidurinio ir vėlyvojo geležies amžiaus (V–XII a.). Istorikų pozicija nuolatinės kariaunos susiformavimo klausimu itin abstrakti – chronologiškai vyraujanti cezūra yra tarp X a. ir XIII a. pr.

Archeologai kariauną grindžia (1) ginklų kapuose (ir pačių kapų) interpretacija; (2) žirgų kapais; (3) specifinėmis įkapėmis; (4) socialiniu aspektu – turtine diferenciacija. Savo ruožtu istorikų darbuose kariaunos apraiškos grindžiamos (1) istoriniuose šaltiniuose paliudytu kariniu aktyvumu; (2) politinių procesų ir politinės organizacijos aspektu; (3) socialine diferenciacija, turto ir galios koncentracijos argumentais; (4) archeologine medžiaga (žirgų kapais, kolektyviniais kapais).

¹³⁵ DUBONIS, Artūras. Kaimyninių kraštų įtakos Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu. In *Lietuvos valstybės susikūrimas...*, p. 89.

Tiek archeologų, tiek istorikų darbuose itin trūksta lyginamojo metodo su kitų visuomenių Rytų Vidurio Europoje ar Vakarų Europoje karinių-socialinių struktūrų raida taikymo.

Tik nedidelė dalis archeologų ir istorikų bandė apibrėžti žodžio *kariauna* reikšmę bei rasti integruotą šio istorinio reiškinių vietą socialinėje visuomenių struktūroje. Dėl itin abstraktaus kariaunos suvokimo istoriografijoje, neįmanoma suvokti jos vietos visuomenėje, raidos ir nykimo aspektų.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

BARANAUSKAS, Tomas. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius, 2000.

BARONAS, Darius. Der Kontext der litauischen Kriegskunst des 13. Jahrhunderts und die militärischen Innovationen von der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. In *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris 1410: Krieg und Frieden im späten Mittelalter*. Hrsg. von Werner PARAVICINI, Rimvydas PETRAUSKAS, Grisca VERCAMER. Wiesbaden, 2012, S. 159–173.

BARONAS, Darius. Durbės mūšio strategijos ir taktikos kontekstai. In *1260-iejai: Durbės mūšio kontekstai*. Sud. Elvyra SPUDYTĖ. Telšiai, 2016, p. 25–36.

BARONAS, Darius. Karyba. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Sud. Vytautas ALIŠAUSKAS ir kt. Vilnius, 2001, p. 225–229.

BARONAS, Darius. Lietuvių karyba XIII a. *Karo archyvas*, 2000, t. XVI, p. 4–47

BARONAS, Darius. Lietuvių karybos bruožai XIII a. pradžioje. In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Red. Zigmantas KIAUPA ir kt. Vilnius, 1997, p. 487–505.

BATŪRA, Romas. Karinė organizacija Lietuvoje XIII–XV a. In *Lietuvių karas su kryžiuočiais*. Red. Juozas JURGINIS. Vilnius, 1964, p. 84–109.

BERTAŠIUS, Mindaugas. *Vidurio Lietuva VII–XII a.* Kaunas, 2002.

DUBONIS, Artūras. Kaimyninių kraštų įtakos Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu. In *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*. Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS, Rimvydas PETRAUSKAS, Michael BORGOLTE. Vilnius, 2008, p. 74–96.

GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai. *Karo archyvas*, 1992, t. XIII, p. 43–118.

GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos istorija*. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999.

GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius, 1999.

GUDAVIČIUS, Edvardas. Mindaugo epochos šaltiniai. *Naujasis židinys-Aidai*, 1993, nr. 6, p. 34.

JOVAIŠA, Eugenijus. *Aisčiai. Knyga I: Kilmė*. Vilnius, 2012.

JOVAIŠA, Eugenijus. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 5–16.

KURILA, Laurynas. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*. Disertacija. Vilnius, 2009.

LEONAVIČIŪTĖ, Inga. Kariaunos vaidmuo kuriantis Lietuvos valstybei. In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Red. Zigmantas KIAUPA ir kt. Vilnius, 1997, p. 475–485.

Lietuvos archeologijos bruožai. Sud. Pranas KULIKAUSKAS, Regina KULIKAUSKIENĖ, Adolfas TAUTAVIČIUS. Vilnius, 1961.

ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. T. 1–2. Wilno, 1931–1932.

MERKEVIČIUS, Algimantas. Karyba Lietuvos teritorijoje žalvario amžiuje. *Karo archyvas*, 2005, t. XX, p. 8–49.

- MICHELBERTAS, Mykolas; VITKŪNAS, Manvydas. Baltų karybos senajame geležies amžiuje (I–IV a.) bruožai. *Karo archyvas*, 2003, t. XVIII, p. 8–64.
- NAKAITĖ, Laima. *Žalvariniai senolių laiškai*. Vilnius, 1991.
- NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikkrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. V). Klaipėda, 1996.
- NIKŽENTAITIS, Alvydas. XIII–XV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai). *Karo archyvas*, 1992, t. XIII, p. 3–33.
- PETRAUSKAS, Rimvydas. Gentinės epochos struktūrų pritaikymas valstybės organizacijai: kariauna. In *XIII a. – 1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų* (Lietuvos istorija, t. 3). Ats. red. Artūras DUBONIS. Vilnius, 2011, p. 313–315.
- PETRAUSKAS, Rimvydas. Socialiniai pokyčiai Lietuvoje valstybės formavimosi laikotarpiu. In *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*. Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS, Rimvydas PETRAUSKAS, Michael BORGOLTE. Vilnius, 2008, p. 160–183.
- SAVIŠČEVAS, Eugenijus. Rikių šešėlis: kelios pastabos apie XIII a. – XIV a. pradžios baltų genčių aristokratiją ir jos likimą. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos: profesorius Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. Vydas DOLINSKAS, Rimvydas PETRAUSKAS, Edmundas RIMŠA. Vilnius, 2016, p. 111–129.
- SIMNIŠKYTĖ, Andra. Geriamieji ragai Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 211–213.
- ŠČAVINSKAS, Marius. Kai kurios vakarų baltų karinės aristokratijos formavimosi problemos XIII a. pirmojoje pusėje Baltijos regiono christianizacijos kontekste. In *Kultūra – ekonomika – visuomenė: sąveika ir pokyčiai viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje: mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. Marius ŠČAVINSKAS. Klaipėda, 2015, p. 37–56.
- ŠČAVINSKAS, Marius. Pokyčiai XII–XIII a. pr. Baltijos jūros rytinės pakrantės visuomenių raidoje. In *1260-ieji: Durbės mūšio kontekstai*. Sud. Elvyra SPUDYTĖ. Telšiai, 2016, p. 86–112.
- ŠČAVINSKAS, Marius. Some Notes on the Issue of the Development of Balt Society in the Ninth to the 13th Centuries in the Context of the Socio-Political Structures of the Baltic Region. In *Societies of the Past: Approaches to Landscape, burial customs and grave goods* (Archaeologia Baltica, vol. 19). Ed. Audronė BLIUJENĖ. Klaipėda, 2013, pp. 82–101.
- TAUTAVIČIUS, Adolfas. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas. *Lietuvos archeologija*, 1981, t. 2, p. 28–36.
- TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius, 1996.
- VAITKUNSKIENĖ, Laima. Lietuvos karys raitelis. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A*, 1989, t. 3 (108), p. 55–68.
- VAITKUNSKIENĖ, Laima. The formation of warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania. *Archaeologia Baltica*, 1995, vol. 1, pp. 94–106.
- VAŠKEVIČIŪTĖ, Ilona. Socialiniai procesai. In *Geležies amžius* (Lietuvos istorija, t. 2). Ats. red. Gintautas ZABIELA. Vilnius, 2007, p. 293–297.
- VITKŪNAS, Manvydas. Baltų karybos viduriniame geležies amžiuje (V–VIII a.) bruožai. *Karo archyvas*, 2012, t. XXVII, p. 6–47.
- VITKŪNAS, Manvydas. Kada lietuviai pradėjo kautis raiti? *Lituanistica*, 2011, t. 57, nr. 1 (83), p. 54–65.
- VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. Ginklai. In *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII a.* T. 2. Red. Regina VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ. Vilnius, 1981, p. 1–48.
- VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius, 2001.
- VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. Lietuva valstybės susidarymo išvakarėse. In *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII a.* T. 1. Red. Regina VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ. Vilnius, 1978, p. 4–13.
- VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. *Lietuvio karo žirgas* (Acta historica Lituanica, 7). Vilnius, 1971.
- ŽULKUS, Vladas. Baltų visuomenė ankstyvaisiais viduramžiais. In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Red. Zigmantas KIAUPA ir kt. Vilnius, 1997, p. 13–30.
- ŽULKUS, Vladas; JAROCKIS, Romas. *Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis* (Lietuvos archeologija, t. IV). Klaipėda, 2013.
- ŽULKUS, Vladas; KLIMKA, Libertas. *Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais*. Vilnius, 1989.

- ВАЙТКУНСКЕНЕ, Лайма. К вопросу о начале дружины в Литве. *Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС: Тезисы докладов (Суздаль, 1987 г.)*. Москва, 1987, с. 56–57.
- Диалог о книге: «Бояре, отроки, дружины: военно-политическая элита Руси в X–XI веках» Петра Стефановича. *Российская история*, 2014, № 6, с. 3–38.
- СТЕФАНОВИЧ, Петр. *Бояре, отроки, дружины: военно-политическая элита Руси в X–XI веках*. Москва, 2012.
- СТЕФАНОВИЧ, Петр. «Большая дружина» в Древней Руси. In *Восточная Европа в древности и средневековье. Ранние государства Европы и Азии. Проблемы политогенеза*. [Т.] XXIII: Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Пашуто. Москва, 19–21 апреля 2011 г. Материалы конференции. Отв. ред. Елена МЕЛЬНИКОВА. Москва, 2011, с. 265–269.
- СТЕФАНОВИЧ, Петр. «Большая дружина» в ранних государствах Европы. *Средние века. Исследования по истории Средневековья и раннего Нового времени*. Москва, 2011, вып. 73 (3–4), с. 27–57.

BETWEEN ARCHAEOLOGY AND HISTORY: THE CONCEPT OF THE WARRIOR IN LITHUANIAN HISTORIOGRAPHY

Ričardas Dediala

Summary

Warrior (fighter) structures, their organisation, creation and breakdown, are one of the most important and one of the most frequently raised problematic issues in the history of the development of Lithuanian and Baltic warrior societies in general. Traditionally, the problematic of the warriors belongs to the field of research of historians and archaeologists. The warrior problematic, being a significant issue in archaeology, becomes more evident while conducting research into graveyards from the Iron Age and the Middle Ages (some assign its birth to the Bronze Age), in their research inventory, which reflects the features of a highly militarised society, giving reason to draw conclusions about the creation of warrior societies, the period of their functioning, and a description of their structures. Historians, on the contrary, envision these processes against the background of the creation of the state (the 12th to the 13th centuries). Thus, depending on the working method of the researcher and his area of interest, historians and archaeologists arrive at different conclusions.

In the article, issues of the description, structures, development and chronology of warrior organisations analysed by Lithuanian historians and archaeologists are presented. The aim is to demonstrate the methodological differences between these two areas.

Archaeologists analyse the issue of warriors based on an interpretation of: (1) weapons (and the burials themselves); (2) burials of horses, specific ceremonies; (3) the social aspect, the differentiation of property. In works by historians, the outlines of warrior or-

ganisations are based on: (1) military activity, supported by accounts found in historical sources; (2) the aspect of political processes and their organisation, but similar to the interpretations of archaeologists; (3) social differentiation, arguments of the concentration of property and power; (4) archaeological material (burials of horses, collective graveyards).

In works by archaeologists, there is an inclination to find warrior societies based on chronology, from the Bronze Age to the late Iron Age. Most archaeologists hold the view that warrior societies began to develop between the middle and the late periods of the Iron Age (the fifth to the 12th centuries). The position of historians concerning the issue of the formation of warrior societies is extremely abstract: the main chronological censor is between the tenth and the 13th centuries. Both the work of archaeologists and historians can be characterised as falling short of the method of comparison in analysing this development prior to the creation of military-social structures in Western and Central Europe. Also, only a few archaeologists and historians have attempted to define the meaning of the word 'warrior', and to find an integral place for this historical phenomenon in the social structures of societies.